

Tussen constructieve kritiek en vernietigend cynisme

*Media en populistisch (res)sentiment
in Nederland, 2006-2012*

Jiska Engelbert & Esther Audier

Erasmus Research Centre for Media, Communication and Culture (ERMeCC)
Erasmus University Rotterdam

This publication is part of the project series ‘Nurturing populism? The impact of the media on the growth of populist right-wing parties in Netherlands, France and Finland’, supported by the Jenny and Antti Wihuri Foundation and Stichting Democratie en Media.

Contents

1.	Inleiding	4
2.	Zorgen over de zorg: Wedijver en wantrouwen	8
2.1	Inleiding	8
2.2	Vervreemding door conflict	8
2.3	Altruïstisch eigenbelang	12
2.4	Conclusie	16
3.	Nederland in / en Europa: Onvermogen en oneerlijkheid	17
3.1	Inleiding	17
3.2	Scheve verhoudingen in Europa	17
3.3	De dramatische cascade	21
3.4	Nederland (z)onder Europa	24
3.5	Conclusie	26
4.	Draaikonten en breekpunten: Opportunisme en oneerlijkheid	27
4.1	Inleiding	27
4.2	‘Draaikonten’ en conflict	27
4.3	Harde retoriek en breekpunten	31
4.4	Van opportunisme naar oneerlijkheid	35
4.5	Conclusie	38
5.	Conclusie	38
	Bronnen	42

1. Inleiding

‘Thuisblijven helpt niet; ‘Als je wilt dat er wat gebeurt, moet je je stem laten horen, zo kopt de Telegraaf op de dag van de gemeenteraadsverkiezingen op 19 maart 2014. De Telegraaf anticipeert hiermee op de ‘historisch lage opkomst’ die al ruim voor de aanvang van de gemeenteraadsverkiezingen door kranten en het onderzoeksbureau TNS Nipo werd voorspeld. Hoewel de kop van de titel de lezer ogenschijnlijk nog aanspoort om wel te gaan stemmen, worden er in het stuk vooral redenen opgesomd waarom stemgerechtigden thuis zullen blijven. Zo zou de kiezer geen vertrouwen meer hebben in de politiek omdat politici niet naar de kiezer luisteren en hun beloftes niet nakomen. Ook zou de kloof tussen de politiek en de burger te groot zijn geworden en wordt de politiek een gebrek aan ‘echte’ betrokkenheid verweten. Als gevolg van het afbrokkelende vertrouwen van de bevolking in de politiek, die het volgens de kranten de afgelopen jaren stelselmatig heeft af laten weten, zouden er steeds minder mensen naar de stembus gaan. Toch is stemmen volgens het ‘lezerspanel’ van de krant wel nog steeds de enige manier is om ‘iets te veranderen’.

Culturele en wetenschappelijke commentatoren die dit **‘politieke ressentiment’** proberen te duiden, wijzen vaak in de richting van ‘de’ media en ‘het’ populisme. Media zouden, vooral door de frames die in nieuws in kranten en op televisie worden gebruikt, bijdragen aan het omslaan van ‘gezond’ scepticisme naar **‘vernietigend’ cynisme** (Cappella & Jamieson, 1996).¹ Bovendien zouden populistische partijen, die sinds Pim Fortuyn aan het begin van deze eeuw niet meer uit het Nederlandse politieke landschap weg te denken zijn, deze afkeer actief cultiveren. Studies naar de relatie tussen media en populisme proberen dan ook vaak te achterhalen hoe het gebruik van specifieke nieuwsframes negatieve gevoelens en cynisme aanwakkeren bij het grote publiek over thema’s die vaak door populistische partijen gebruikt worden om zich te profileren. Voorbeelden van dit soort thema’s zijn Europa, immigratie of het sociale zekerheidstelsel.

In eerste instantie wilden we deze invalshoek ook gebruiken voor de documentatie van dit onderzoek, dat de relatie tussen media en populisme in drie landen vergelijkt binnen het internationale Counterpoint-onderzoeksproject ‘Nurturing Populism’. De empirische data wees ons echter in een andere rich-

1. Cappella, J., & Jamieson, K.H. (2006). ‘News frames, political cynicism and media cynicism’, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 546: 71-84.

ting, namelijk dat weerzin ten opzichte van het politieke ‘establishment’ in Nederland **niet voorbehouden** is aan (supporters van) de partij van Geert Wilders, de PVV. Vanuit een Nederlandse context beargumenteert dit onderzoek dat politiek ressentiment daarom niet als manifestatie van de populariteit van specifieke populistische partijen gezien moet worden, maar als een veel bredere verspreide **mentaliteit** die zich op een complexe wijze verhoudt tot politiek en media. Die relatie is complex, omdat het niet zo gemakkelijk is om aan te wijzen wie of wat precies ‘schuldig’ is aan het wantrouwen van burgers. Is dat ‘de politiek’, en daarmee bijvoorbeeld het feit dat in de afgelopen elf jaar vijf kabinetten gevallen zijn vanwege onderling conflict, of zijn dat ‘de media’, die slechts willen ‘scoren’ met smeug en sensationeel nieuws? Wat op basis van dit rapport in ieder geval gesteld kan worden is **dat weerzin en wantrouwen ten aanzien van politieke actoren, processen en besluitvorming in ieder geval ook een ‘probleem’ van mediarepresentatie is.**

Wij trekken deze conclusie op basis van een analyse van **ruim 300 berichten** uit **drie Nederlandse kranten** die zijn gepubliceerd rondom de meest recente landelijke **Tweede Kamerverkiezingen in 2006, 2010 en 2012**. Wij kijken naar de periode rond verkiezingen, omdat nationaal nieuws dan doorgaans (extra) gedomineerd wordt door nieuws over nationale politiek. De verkiezingsperioden stellen ons daarmee in staat om zonder vergrootglas naar de relatie tussen media en politiek ressentiment te kijken. Wij richten ons in de analyse op krantenberichten, omdat ‘nieuws’ in kranten emblematisch is voor de *nieuwswaarde* die toegekend wordt aan specifieke gebeurtenissen of nieuwsthema’s. Bovendien biedt onderzoek naar krantendiscours belangrijke inzichten in bredere culturele ‘repertoires’ en in de manier waarop er op maatschappelijk niveau vaak en doorgaans over bepaalde thema’s wordt gesproken.

De nieuwswaarde van krantenartikelen, zo blijkt uit dit onderzoek, is vaak veel belangrijker dan het nieuwsthema zelf. Daarom is het ook niet per definitie vruchtbaar om alleen te onderzoeken wat kranten berichten over belangrijke ‘populistische’ thema’s. In plaats daarvan onderzoeken wij voor een drietal dominante nieuwsthema’s, te weten ‘sociale zekerheid’, ‘Europa’ en ‘politiek schandaal’, aan welke onderdelen of ingrediënten van nieuwsverhalen nieuwswaarde wordt toegekend. Met andere woorden, wat is er volgens de krant zo bijzonder aan het verhaal?

Er zijn twee dimensies aan nieuws waarde die voor ons onderzoek belangrijk zijn. Ten eerste kunnen trends in nieuws waarde niet los gezien worden van de – commerciële – productieomstandigheden van media. Zeker in een tijd waarin kranten en media-outlets in Nederland het moeten afleggen tegen digitale nieuwsvoorziening en waarin de interne concurrentie tussen kranten hoog is, kan toekenning van nieuws waarde ons inzichten bieden in wat voor soort nieuws kranten *across the board* geschikt achten om overeind te blijven in de alsmaar groeiende, complexe ‘nieuwsmarkt’. Daarom richten wij ons op drie zeer verschillende nationale kranten: **De Volkskrant** (een links georiënteerde kwaliteitskrant), **de Telegraaf** (een rechts georiënteerde tabloid) en het **Algemeen Dagblad** (een nationale krant uit het middenveld). Dat doen we, in tegenstelling tot veel andere onderzoeken die extreme verschillen tussen de drie kranten willen opsporen, dus vooral om de journalistieke praktijken van het ‘brede’ krantenveld te kunnen reconstrueren.

De nadruk op nieuws waarde stelt ons bovendien in staat om te onderzoeken hoe nieuws over een drietal thema’s de journalistiek in staat stelt om over het handelen, optreden en zelfs het geweten van politici en politieke instituten te **oordelen**. Een bericht over ‘Europa’ gaat in Nederlandse kranten namelijk bijna nooit over de structuur van Brusselse besluitvorming, maar over problemen in de Brusselse politiek. Net zo gaan berichten over de ‘no-claim’ regeling in de nieuwe Zorgwet nauwelijks over de inhoud van het nieuwe wettelijke kader, maar vooral over het ‘draaien’ van politici in hun standpunt over die regeling. Wanneer we willen onderzoeken of en hoe media een rol spelen in politiek ressentiment, dan moeten we dus kijken **hoe deze mentaliteit wordt ‘uitgenodigd’** door berichtgeving over diverse nieuwsthema’s.

Om dit te kunnen onderzoeken hebben wij krantenberichten geselecteerd die in **de twee maanden in aanloop naar de landelijke verkiezingen** zijn gepubliceerd. De selectie vond plaats op basis van nieuwsthema’s die we vooraf hebben geïdentificeerd als ‘belangrijke’ nieuwsthema’s voor zowel de journalistiek als de politiek in de periode 2006 tot en met 2012. De vijf vooraf gekozen nieuwsthema’s waren: ‘Europa’, ‘immigratie’, ‘fiscale zaken’, ‘sociale zekerheid’ en ‘politiek schandaal’. Onze drie onderzoeksperioden zijn: 22 september – 22 november 2006, 9 april – 9 juni 2010, en 12 juli – 12 september 2012. Vervolgens hebben wij ons toegespitst op die drie nieuwsthema’s die in *alle* drie de verkiezingsperiode dominant waren. Dat zijn, zoals eerder al aangegeven, ‘sociale

zekerheid', 'Europa' en 'politiek schandaal'. Immigratie en fiscale zaken worden niet als afzonderlijke nieuwsthema's onderzocht, omdat zij niet in alle onderzochte verkiezingen terugkwamen. Wel laat de analyse zien hoe deze thema's onderdeel zijn nieuws over Europa en politiek schandaal.

De verzamelde artikelen zijn tijdens een eerste globale analyse gearhiveerd op basis van: **titel** (wat is het nieuwsverhaal?), **nieuws waarde** (wat is het 'nieuws' voor de lezer?), **nieuwsthema** (over welk onderwerp gaat het artikel?), **frame** (voor welke vorm is er gekozen om het verhaal te presenteren?) en **mentaliteit** (welke actie of reactie wordt vooral uitgenodigd bij de lezer?). Een overzicht van de bestudeerde bronnen is bijgevoegd. Verdere specificaties zijn uiteraard op aanvraag beschikbaar.

In de drie empirische hoofdstukken die nu volgen wordt aangetoond hoe berichtgeving over een specifiek nieuwsthema door de media *nieuws waardig* wordt gemaakt. Dit **kwalitatieve onderzoek** bespreekt in principe de verschillende 'verkiezingsjaren' apart, om belangrijke ontwikkelingen en verschuivingen in de tijd te kunnen documenteren. We illustreren vastgestelde patronen in de toekenning en productie van nieuwswaardigheid met voorbeelden uit alle drie de kranten. Ieder hoofdstuk besluit met een conclusie, waarin wordt aangegeven wat de consequenties van de toegekende journalistieke nieuwswaarde zijn voor het beeld dat ge(re)produceerd wordt over het handelen, optreden en geweten van de nationale politiek. Hoofdstuk 5, de conclusie van dit onderzoek, vat de resultaten samen en reflecteert op de betekenis van de conclusie dat politiek ressentiment in ieder geval een probleem van (media)representatie is.

2. Zorgen over de zorg: Wedijver en wantrouwen

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk documenteert de analyse van berichten uit de dataset die zich thematisch richten op het sociale zekerheidsstelsel en vooral op de consequenties die de ‘vergrijzing’ zal hebben op de inrichting en financiering van het zorgstelsel. De analyse reconstrueert op welke wijze deze thematiek in de verkiezingsjaren 2006, 2010 en 2012 nieuwswaardig wordt gemaakt en laat zien welke sleutelrol kritische reacties, gegenereerd door en voor de berichtgeving, daarin spelen. We besluiten dit hoofdstuk met een voorlopige conclusie waarin we stilstaan bij de bredere consequenties van deze journalistieke conventies voor hoe Haagse politiek en politici worden beschouwd en bejegend.

2.2 Vervreemding door conflict

In 2006 wordt in Nederland een nieuwe wet van kracht die het traditionele onderscheid tussen particuliere zorgverzekeringen en verzekeringen via collectieve ziekenfondsen afschaft. In plaats daarvan wordt iedere Nederlander bij wet verplicht een basisverzekering af te sluiten bij een zorgverzekeraar. Die basisverzekering kan vervolgens verder worden aangepast en uitgebreid. Bovendien delegeert de nationale overheid vanaf 2006 steeds meer verantwoordelijkheden voor pensioenen en specifieke uitkeringen naar pensioenfondsen en gemeentelijke instellingen. Deze ontwikkelingen belichamen het door de politiek steeds breder geaccepteerde (neoliberale) idee dat de kwaliteit en financiering van zorg en pensioenen beter kan worden gewaarborgd wanneer burgers zelf interacteren met commerciële en lokale aanbieders. De overheid ziet hiermee het marktdenken als belangrijk instrument in haar strijd tegen de vergrijzing van de bevolking, waardoor het sociale zekerheidsstelsel ‘overbelast’ zou raken.

Berichtgeving over het sociale zekerheidsstelsel in de drie kranten gaat in 2006 uitdrukkelijk over deze nieuwe wettelijke kaders en andere pogingen van de politiek om de gevolgen van de vergrijzing financieel te kunnen ondervangen. Daarbinnen vertoont de veronderstelde nieuwswaarde van die berichtgeving een belangrijke gelijkenis: de drie kranten berichten systematisch over wat anderen–

variërend van burgers, (oud-)politici, onderzoekers en brancheorganisaties tot het Centraal Plan Bureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek.–identificeren als de zorgelijke consequenties van wettelijke veranderingen en van nieuwe plannen van de politiek. Deze negatieve reacties kunnen zijn ingebed in een politieke handeling (zoals Kamervragen, een brief van een minister aan de Tweede Kamer), in een survey (lezersonderzoek) of in een onderzoeksrapport (gepubliceerd door bijvoorbeeld de WRR of de Ombudsman) waarover wordt geschreven. Minstens zo vaak worden deze reacties echter gegenereerd door en voor de berichtgeving zelf.

Een belangrijk nieuwsverhaal in de periode in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 is het vermeende *conflict* tussen politieke partijen over de voorgenomen afschaffing van de no-claim regeling. Door deze regeling krijgen verzekerden, wanneer hun gemaakte zorgkosten onder een vastgesteld minimum blijven, een deel van hun betaalde zorgpremie terug. De regeling zou mensen stimuleren bewuster en vooral minder gebruik te maken van zorg. Een meerderheid van de Tweede Kamer wil deze regeling nu afschaffen. Het CDA en de VVD, de partij van de zittende minister van Volksgezondheid, Hans Hoogervorst, keren zich – in eerste instantie – echter tegen dat voorstel.

De drie kranten berichten systematisch over het democratische principe van een Kamermeerderheid om een wet te initiëren als ware het een concreet conflict tussen specifieke partijen in de Tweede Kamer. Dat doet het Algemeen Dagblad in haar bericht op 26 september 2006 bijvoorbeeld door een brief die minister Hoogervorst voor behoud van de no-claim regeling aan de Tweede Kamer schrijft te presenteren als *reactie* op een standpunt dat *uitsluitend* dat van de PvdA zou zijn:

Het schrappen van de no-claim betekent volgens Hoogervorst dat er op de zorgbegroting een tekort ontstaat van 2 miljard euro. Bovendien vreest Hoogervorst dat de zorgkosten verder oplopen.... Verder **waarschuwt** Hoogervorst dat het schrappen van de no-claim in 2007, **zoals de PvdA wil**, leidt tot een **chaos** bij zorgverzekeraars.

(‘Afschaffen no-claim in zorg dupeert miljoenen mensen’, 26/9/2006, *Algemeen Dagblad*).

De krant lijkt de brief samen te vatten, maar doet dat door woorden te gebruiken, zoals ‘vreest’ en ‘waarschuwt’, die niet per definitie in de brief zelf gebruikt

zijn. Door deze journalistieke vertaling en door de brief te presenteren als onderdeel van een conflict construeert de krant niet alleen strijd, maar produceert het ook de kaders voor die strijd.

Zo zien we bijvoorbeeld dat de dag erna, op 27 september 2006, niet langer het voorstel van de Tweede Kamer nieuwswaardig is, maar de reactie van de PvdA op *aantijgingen* die door minister Hoogervorst en Maxime Verhagen, de voorzitter van de CDA-fractie in het parlement, aan het adres van de PvdA zijn geuit. Zo schrijft de Telegraaf:

Het CDA bedient zich van “**schandalige leugens**” in zijn aanval op de plannen van de PvdA voor de zorgpremie. Dat zegt PvdA-kamerlid Frank Heemskerk ... Met zijn **aanval** op de PvdA heeft Verhagen volgens Heemskerk de aandacht willen **afleiden** van de CDA-bezuinigingen op de zorg en de worsteling van de christen-democraten met de no-claim.

(‘Welles-nietes over zorgpremie’, 27/9/2006, *De Telegraaf*).

De Telegraaf gebruikt hier een journalistieke conventie die we vaak in de *leads* van de bestudeerde krantenartikelen zien: pas in *tweede instantie* wordt de bron van een boude uitspraak onthuld. Hierdoor wordt de nadruk gelegd op de uitspraak zelf en verwordt deze tot nieuwsaanleiding. Dat heeft voor dit specifieke nieuwsverhaal een belangrijke consequentie: de initiële aanleiding – het gegeven dat de Tweede Kamer haar wet-initiërende vermogen inzet – wordt gemarginaliseerd ten bate van een verhaal over, zoals de Telegraaf het in haar titel zelf noemt, electorale ‘welles-nietes’ spelletjes tussen politieke partijen.

De idee dat echt essentiële zaken – de toekomst van ‘onze’ zorg of de hoogte van ‘onze’ zorgpremie – niet door ruziënde politici worden (h)erkend wordt overigens niet alleen door rechtse kranten benadrukt. Ook de Volkskrant draagt hier actief aan bij, zelfs in een vaste rubriek waarin de krant economische thema’s behandelt door feitelijke beantwoording van vijf (door de krant zelf gestelde) vragen. Op 29 september 2006, wanneer het conflict tussen het CDA en de PvdA haar climax kent, legt de krant in ‘vijf vragen over de no-claimkorting’ de regeling als volgt uit:

(1) Wat betekent de no-claimkorting? ... Met een vorm van eigen bijdrage zouden verzekeren minder snel een onnodig beroep doen op de zorg, **zo was de gedachte**. Het kabinet koos **na lang gesteggel** voor een omgekeerde eigen bijdrage; de no-claimkor-

ting ... Het is **amper aangetoond** dat mensen bewuster gebruikmaken van de zorg. Het Centraal Planbureau schat de verminderde zorguitgaven op **slechts** 150 miljoen euro ... Zorgverzekeraars vinden de regeling een '**administratief gedrocht**'.

('No-claimregeling treft chronisch zieken onevenredig', 29/9/2006, *De Volkskrant*).

Door gebruik van informeel taalgebruik in 'zo was de gedachte', wordt een ingrijpende politieke beslissing –de invoering van de no-claim regeling– gepresenteerd als het product van een *opinie*, in plaats van een weldoordachte *visie*. Dit beeld van oppervlakkige, electorale en niet-visionaire politiek wordt verder ondersteund door een omschrijving van besluitvorming door datzelfde kabinet als 'gesteggel' en door de heftigheid van, opnieuw, *negatieve reacties* van anderen – zoals het CPB en de zorgverzekeraars – op de maatregelen van het kabinet. Door haar 'feitelijke' beantwoording van een 'feitelijke' vraag bevestigt de Volkskrant dus vooral het schrille contrast tussen de insteek en overwegingen van politici –hun handelen wordt geïnformeerd door grillen en electorale aantrekkelijkheid in plaats van door feiten en doorrekeningen– en de consequenties van die politiek voor burgers en instanties.

Het demonstreren van het contrast tussen wat de preoccupatie voor politici *lijkt* te zijn en wat hun verantwoordelijk zou *moeten* zijn vormt een vaak gebruikt journalistiek schema, vooral wanneer de onderzochte kranten berichten over doorrekeningen van het CPB. Die laatste zijn de afgelopen jaren steeds belangrijker geworden in het aantonen van het visionaire (on)gelijk van de standpunten en plannen van politieke partijen in tijden van verkiezingen. De publicatie van CPB-cijfers is dan ook een nieuwswaardige gebeurtenis geworden. Zo schrijft de Telegraaf op 27 oktober 2006, de dag na de doorrekening van de verkiezingsprogramma's door het CPB:

De PvdA slaagt er **tot groot leedvermaak** van CDA en VVD niet in met ingrepen in de aow de snel oplopende kosten van de vergrijzing op te vangen. ... De **rekenmeesters** [van het CPB] stellen dat uitgezonderd D66 geen enkele partij er voor zorgt dat de schatkist op de lange termijn op orde is om de 'grijze' golf het hoofd te bieden, maar dat de PvdA **de kroon spant**. "Ondanks de **bejaardenbelasting** doet de PvdA nul komma nul aan de houdbaarheid van de overheidsfinanciën", concludeerde CDA-minister Joop Wijn. En VVD-minister Zalm: "De PvdA **presteert hier niets** ondanks de vervelende maatregel".

('PvdA minst in staat vergrijzing te betalen', 27/10/2005, *De Telegraaf*)

Ondanks het veelvuldig aanhalen van verschillende bronnen, zoals het CPB en politici, wordt voor twee essentiële negatieve kwalificaties door de krant geen journalistiek bewijs geleverd: (1) voor de claim dat het CPB een uitspraak heeft gedaan over welke partij wat betreft onbetrouwbaarheid of onmogelijkheid van het verkiezingsprogramma ‘de kroon spant’, en (2) voor de claim dat CDA en VVD plezier aan het ongelijk van de PvdA zou beleven. Hooguit bieden de doorrekeningen van het CPB voor deze twee specifieke politici een vrijbrief om diskwalificerende uitspraken over de ‘bejaardenbelasting’ en gebrek aan presentaties van de PvdA te doen. Deze veelgebruikte journalistieke strategie –waarin de cijfers van een ‘objectieve arbiter’ als het CPB worden gebruikt om de Haagse politiek principieel als speelveld voor ambitieuze, wedijverende en niet-altruïstische individuen te presenteren— zien we bijvoorbeeld ook terug wanneer de Volkskrant, *ruim drie weken na de officiële publicatie*, naar de CPB-cijfers verwijst:

Het Centraal Planbureau (CPB) **maakt korte metten** met alle verkiezingsbeloften over miljardenbesparingen om de zorgpremie betaalbaar te houden. **De VVD bezuinigt nog het meest op de zorg.** In totaal 1 miljard euro, blijkt uit de doorrekening van het CPB. ... **De kampioen van de marktwerking** in de zorg is volgens het CPB niet de VVD maar het CDA.

(‘Geen rem op kostenstijging zorg’, 14/11/2006, *De Volkskrant*)

De vraag is hier nu of de kranten daadwerkelijk contrast in beleving en urgentie tussen politiek en burgers in kaart brengen of dat zij, door continue inkadering van hun berichtgeving als *reactief* en *conflictueus*, de kloof tussen politiek en burgers actief produceren of versterken. Deze vraag onderzoeken we verder door hieronder de berichtgeving over het sociale zekerheidsstelsel in de verkiezingsjaren 2010 en 2012 te analyseren.

2.3 Altruïstisch eigenbelang

Het kabinet ‘Balkenende IV’ is vanaf 20 februari 2010 demissionair. Dat levert een lastige situatie op voor het CDA en de PvdA, de twee grootste partijen die onderdeel uitmaakten van dit kabinet. Hoe kunnen zij actief campagne voeren terwijl zij formeel nog steeds onderdeel uitmaken van een kabinet met beperkte bevoegdheden (het CDA)? Hoe kunnen ze dat doen wanneer zij mogelijk verantwoordelijk worden gehouden voor het falen van het kabinet (de PvdA)? In de

analyse over 2006 werd bijvoorbeeld duidelijk dat juist die twee partijen verwikkeld waren in wat de Telegraaf, zoals eerder aangehaald, ‘welles-nietes’ spelletjes noemde.

De realiteit van zoveel gevallen kabinetten in Nederland leidt enerzijds tot het idee van de ‘permanente campagne’ en het politieke besef dat verkiezingen niet per definitie pas over vier jaar weer zullen plaatsvinden. Anderzijds lijkt het te leiden tot minder uitgesproken standpunten tijdens verkiezingen. De meest strenge politieke opposanten in verkiezingstijd kunnen immers net zo gemakkelijk coalitiepartner worden, net zoals het niet kies zou zijn om elkaar als demissionaire kabinetspartijen te betwisten (het CDA en de PvdA in 2006). Bovendien kunnen politieke partijen, door de zeer hoge snelheid waarmee de kabinetten elkaar opvolgen, slechte ‘track records’ krijgen. Dit krijgen ze niet alleen door – vaak tegen de zin van de achterban in – met verrassende coalitiepartners in zee te gaan (het CDA en de VVD met de PVV in 2010), maar vooral ook door tijdens de verkiezingen toch retrospectief kwaad te spreken over deze partner (het CDA en de VVD in 2012).

Hoewel oorzaak en gevolg hier niet empirisch kunnen en zullen worden gereconstrueerd, valt in de berichtgeving over het sociale zekerheidsstelsel in 2010 en 2012 wel degelijk op dat er niet langer wordt gezinspeeld op een gebrek aan politieke visie die gelegen is aan politieke ijdelheid en electorale overgevoelighed. In plaats daarvan wordt een gebrek aan politieke visie stelselmatig door de drie kranten toegeschreven aan een fundamenteel gebrek aan competenties van het politieke apparaat, en van Haagse politici in het bijzonder, in het kunnen anticiperen en reageren op de complexiteit van het vergrijzingsvraagstuk. ‘Beperkte’ in 2006 de berichtgeving over de toekomst en bekostiging van het sociale zekerheidsstelsel in het licht van de vergrijzing zich tot de invoering van een nieuwe zorgwet; in 2010 presenteert de berichtgeving de vergrijzing als een steeds sneller naderende en door de politiek niet juist ingeschatte vloedgolf.

Alle drie de kranten doen dat door beide inschattingen –de vergrijzing als onvermijdelijk gevaar en de politiek als incompetente bestrijder ervan– door specifieke ‘experts’ te laten maken. Dit zijn topbestuurders van organisaties, variërend van de OESO (OECD) tot overkoepelende brancheorganisaties, pensioenfondsen en zorgverzekeraars. Ondanks hun duidelijke belang in bepaalde specifieke maatregelen mogen zij in alle drie de kranten als autoritaire journalis-

tieke bron het politieke probleem (de vergrijzing) en het politiek handelen (maatregelen, wetsvoorstellen en partijstandpunten) evalueren. In zowel 2010 als 2012 wordt deze journalistieke praktijk vooral zichtbaar in berichtgeving over het voornemen van verschillende politieke partijen om de AOW-leeftijd op termijn te verhogen. Hierdoor zullen mensen, door langer door te werken, meer bij kunnen dragen aan deze collectieve en verplichte vorm van ouderdomspensioen.

Zo geeft het Algemeen Dagblad op 28 mei 2010 de mogelijkheid aan Aart de Geus, topbestuurder van de OESO (OECD), om te reflecteren op dit politieke voorstel:

Adjunct-topman Aart de Geus van de OESO, de organisatie van 31 landen die samenwerkt op het gebied van economie, **vreest** dat Nederland de AOW-leeftijd te laat verhoogt. “Wat **dreigt** is dat we alleen maatregelen nemen voor een **volgende generatie** en die **pas** na de komende kabinetsperiode tot effect komen”, ze [De Geus] gisteren. Een snelle verhoging is volgens De Geus nodig om de kosten van de vergrijzing **in de hand** te houden.

(‘Eerder stoppen met werk blijft straks mogelijk’, 28/06/2010, *Algemeen Dagblad*)

De betrokkenheid van De Geus bij de OESO wordt expliciet gepresenteerd als iets dat zijn legitimiteit als commentator bevestigt in plaats van mogelijk kleurt. Het commentaar van De Geus wordt bovendien niet verder journalistiek geduid of geëvalueerd. Als gevolg daarvan wordt niet alleen de geldigheid van de door De Geus vastgestelde dreiging van de vergrijzing bewerkstelligd, maar vooral ook zijn diagnose dat de grootste dreiging wordt veroorzaakt door te lang uitgestelde politieke besluitvorming over die vergrijzing.

Dat politici ofwel niet adequaat reageren of geen visie of deskundigheid in hun politieke voorstellen tonen, wordt bijvoorbeeld ook gesteld in een artikel uit dezelfde krant op 31 mei 2010. Het gehele artikel op de voorpagina van het Algemeen Dagblad wordt gewijd aan de meningen van Ad Poppelaars, directeur van de CG-Raad (voor chronisch zieken en gehandicapten) en Jan Coolen, directeur van patiëntenfederatie NPCF, over de plannen van de politieke partijen hoe op de zorgkosten te bezuinigen:

Volgens Ad Poppelaars ... stellen de lijsttrekkers in tv-debatten hun plannen voor de zorg mooier voor dan ze zijn. De patiëntenclubs bereiden samen een alternatief plan voor dat ze na 9 juni aanbieden aan de informateur van het nieuwe kabinet. “Want als je de rode draad ziet van alle verkiezingsprogramma’s, voorspelt dat **weinig goeds** voor wat er straks in het regeerakkoord komt te staan”, zegt Jan Coolen van NPCF. ... “Dat [bezuinigen op medicijnvergoedingen] **is de gemakkelijkste manier van bezuinigen**”, zegt Poppelaars. Coolen: “Ja, er moet bespaard worden. Maar zolang er **voor miljarden wordt verspild** in ziekenhuizen, moet **de rekening** niet eenzijdig bij de patiënt worden gelegd”.

(‘Zorg wordt na verkiezingen veel duurder’, 31/05/2010, *Algemeen Dagblad*)

Net als in de berichtgeving over de voorgenomen afschaffing van de no-claim regeling in 2006, zien we opnieuw dat nieuwswaardigheid niet wordt bepaald door een expliciet politieke handeling, zoals een wetsvoorstel of een politiek standpunt, maar door de negatieve reacties van *anderen* daarop. En, zoals al eerder werd aangegeven, wordt deze reactieve vorm van berichtgeving in 2010 en 2012 gebruikt om de ongeschiktheid van de Haagse politiek – door niet voor visie, maar voor de snelste en “gemakkelijkste” weg te kiezen – te onderstellen. Bijzonder interessant daarbij is dat de externe ‘experts’, zoals Poppelaars en Coolen, een journalistiek niet verder bevraagde bevoegdheid krijgen om extreme uitspraken te doen over de staat van de zorg en de effectiviteit van huidig politiek handelen.

Die toekenning vindt niet alleen consequent plaats in het Algemeen Dagblad, maar ook in de andere twee onderzochte kranten. Een duidelijk voorbeeld daarvan is het artikel van *1,679 woorden* dat de Telegraaf op 28 juli 2012 wijdt aan hoe Roger van Boxtel, senator maar hoofdzakelijk bestuursvoorzitter van zorgverzekeraar Menzis, de toekomst van de zorg ziet. In het artikel put Van Boxtel, net zoals Poppelaars en Coolen, uit een register van angst en gevaar om de vergrijzing en de politieke anticipatie daarop te beschrijven. Bovendien diskwalificeert ook hij politieke voorstellen als volkomen achterhaald:

Om de zorg voor iedereen toegankelijk en betaalbaar te houden, inderdaad is het straks niet meer op te brengen, **moet er nu écht iets veranderen. Snel.** ... We moeten de zorg gericht op genezing anders inrichten. Namelijk: minder redeneren vanuit de instelling, het ziekenhuis, de kliniek, en méér vanuit de werkelijke zorgbehoefte van de patiënt. De AWBZ [Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten] moeten we terugbrengen tot waarvoor hij bedoeld is. Dus **wég met doorgeschoten waanzin** als opa en oma die vanuit het persoonsgebonden budget worden betaald voor het oppassen op de kleinkinderen! Vriend en vijand noemen dit belachelijk, maar **we hebben het wel zover laten komen.**

(‘Zorg totaal ontspoord’, 28/07/2012, *De Telegraaf*)

Deze vorm van berichtgeving –waarin actoren met specifieke belangen in een toekomstig zorgstelsel worden gepresenteerd als onpartijdige commentatoren die wél een onderbouwde en altruïstische visie ten aanzien van dat stelsel hebben– heeft als belangrijkste consequentie dat ‘visies’ die door politiek Den Haag worden gepresenteerd *in principe* met wantrouwen en tegenvoorstellen moeten worden benaderd. Dat beeld wordt expliciet bevestigd door de manier waarop de Volkskrant, vooral in 2012, bericht over de zorg. De krant organiseert berichtgeving opmerkelijk vaak aan de hand van interviews met verkondigers van gezaghebbende tegengeluiden, zoals op 13 juli 2012 in een georganiseerde ‘rondetafel-discussie’ waarin ‘drie kenners’, waaronder –opnieuw– een topbestuurder, de Haagse politiek vooral lafheid toeschrijven:

Zij [de kenners] zijn het **roerend eens** dat het er deze verkiezingen wél over zou moeten gaan. **“Dat bolwerk moet worden geslecht”**. ... Er gaat nu jaarlijks 25 miljard naar de AWBZ. Wat **moet absoluut anders** heren? ... Bekker: “Om te beginnen moet dit onderwerp eindelijk eens prioriteit krijgen. Men doet wel alsof, in de politiek of in de zorgsector zelf. Maar het is gewoon niet zo. **Er worden geen keuzes gemaakt**. De AWBZ is het prachtigste voorbeeld van **geen keuzes maken**, alleen maar taken en uitgaven op elkaar stapelen”.

(‘Beperk AWBZ tot waar die voor was bedoeld’, 13/07/2012, *De Volkskrant*)

2.4 Conclusie

Dit hoofdstuk heeft laten zien hoe de nieuwswaardigheid van berichten over het sociale zorgstelsel wordt bewerkstelligd in Algemeen Dagblad, *De Volkskrant* en De Telegraaf in de verkiezingsjaren 2006, 2010 en 2012. Cruciaal in die constructie is, zoals we hebben gezien, de rol van negatief en kritisch commentaar, zoals dit wordt geuit door, maar *vooral gevraagd aan*, een specifieke *poule* van politieke en semipolitieke actoren. Deze journalistieke praktijk heeft in 2006 tot gevolg dat het politieke metier gepresenteerd wordt als zo gericht op baatzuchtige wedijver en electoraal gewin, dat het simpelweg nooit verenigd kan worden met de belangen en zorgen van burgers. In 2010 en 2012 leidt deze vorm van berichtgeving tot een beeld van politieke besluitvorming als zo geaard in korte-termijn, ad-hoc, ondoordacht en ‘laf’ handelen dat de politiek op elementair niveau ongeschikt is om *echte* en *serieuze* uitdagingen aan te gaan. De belangrijkste consequentie van deze representatiewijze is dat politieke actoren en hun activiteiten *in principe* met wantrouwen tegemoet kunnen en *moeten* worden getreden.

3. Nederland in / en Europa: Onvermogen en oneerlijkheid

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk documenteert de analyse van die berichten uit de dataset die zich thematisch richten op Europa, en vooral op de uitbreiding van de Europese Unie, de ‘schulden crisis’ in Griekenland en de Europese (toekomst)oriëntatie van Nederland. De analyse reconstrueert op welke wijze deze thematiek in de verkiezingsjaren 2006, 2010 en 2012 nieuwswaardig wordt gemaakt en laat zien welke rol journalistieke kaders, die contrasten tussen verschillende ‘werkelijkheden’ veronderstellen, daarin spelen. Het hoofdstuk wordt besloten met een conclusie, waarin de consequenties van deze kaders worden besproken.

3.2 Scheve verhoudingen in Europa

In 2006 valt het kabinet ‘Balkenende II’, nadat coalitiepartij D66 het vertrouwen opzegt in andere regeringspartners CDA en VVD. Hoewel een door GroenLinks ingediende motie van afkeuren tegen VVD-minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, Rita Verdonk, door een Kamermeerderheid wordt verworpen, stelt D66 dat het kabinet toch consequenties moet verbinden aan de kritiek op het handelen van Verdonk vis-à-vis Ayaan Hirsi Ali. Verdonk zou Hirsi Ali gedwongen hebben een verklaring te ondertekenen waarin zij moest erkennen onterecht onduidelijkheid voor haar politieke collega’s te hebben gecreëerd over haar achternaam, en, daarmee, over de wijze waarop zij asiel in Nederland had proberen te verkrijgen. Door Hirsi Ali onder druk te laten tekenen, zou Verdonk, zoals onder druk ook wordt toegegeven door premier Balkenende, vooral hebben geprobeerd haar eigen harde opstelling naar Hirsi Ali moreel te vergoelijken.

Hoewel de politieke kritiek op Verdonk groot is, duidt de populariteit van diens felle integratiepolitiek op een breed maatschappelijk draagvlak voor een ‘harde lijn’ in immigratie- en integratiebeleid. Deze assertieve vorm van politiek gedijt goed in het Nederland van 2006. Na het invloedrijke essay van Paul Scheffer uit 2000 en de politieke moorden op de grootste criticasters van multiculturalisme, Pim Fortuyn en Theo van Gogh, vinden specifieke ideeën – zoals dat de multiculturele samenleving een ‘drama’ zou zijn, dat een nieuwe *no-nonsense* integratie-

politiek moet worden bedreven, en dat sommige culturen simpelweg niet compatibel zouden zijn – steeds meer bijval uit het brede politieke veld.

Deze nieuwe mentaliteit komt specifiek in nationale integratiepolitiek naar voren, maar zeker ook in relatie tot het Europese integratieproject, en dan vooral de daadwerkelijke en mogelijke uitbreiding van de Europese Unie met zogenaamde ‘MOE’-landen Roemenië en Bulgarije (Midden en Oost Europa) en Turkije. In aanloop naar de verkiezingen in 2006 gaat berichtgeving over Europa in alle drie de kranten categorisch over deze voorziene expansie. De wijze waarop de kranten dit nieuwsverhaal vervolgens presenteren vertoont, ondanks verwachte verschillen in toon tussen de kranten, eveneens een interessante overeenkomst: berichtgeving over uitbreiding in alle drie de kranten insinueert een inherente culturele incompatibiliteit tussen (aspirant-)toetreders en ‘Europa’ *én* construeert betrokken politici in ‘Europa’ en ‘Den Haag’ als actoren die deze onverenigbaarheid halsstarrig zouden weigeren te erkennen en daarmee zouden gedogen.

Beeldvorming over Roemenië en Bulgarije als cultureel incompatibel met Europa vindt het minst verhuld plaats in de Telegraaf. Zo schrijft de krant op 29 september in 2006 in een redactioneel commentaar:

In oktober hakken de 25 huidige EU-landen ... de knoop door. Volgens **Brussel** is een jaar uitstel weinig effectief, omdat het in beide landen als **een kras op de neus** zal worden ervaren. ... Tegelijkertijd is het echter een **publiek geheim** dat het tweetal **nog niet klaar** is voor een volledig lidmaatschap. ... Zowel Bulgarije als Roemenië, straks verreweg de armste lidstaten van de EU, kampt met **corruptie en georganiseerde misdaad**.

(‘Bulgarije en Roemenië EU-lid onder curatele’, 26/09/2006, *De Telegraaf*)

Het contrast tussen de ernst van de situatie in beide landen en de attitude van ‘Brussel’, dat Bulgarije en Roemenië niet zou willen ontmoedigen, wordt versterkt door kennis van en over de twee landen als ‘publiek geheim’ te beschrijven. Dit impliceert dat ‘Europa’ een voor Europa zo belangrijk en mogelijk ‘gevaarlijke’ beslissing tot toetreding *niet* op basis van empirische of onafhankelijke afweging maakt.

De drie kranten impliceren dit gebrek aan politieke competenties en (basaal) inschattingsvermogen ook wanneer ‘Europa’ zelf pretendeert streng te zijn,

bijvoorbeeld door nieuwe lidstaten onder toezicht te plaatsen. Zo schrijft het Algemeen Dagblad bijvoorbeeld op 27 September 2006:

Roemenië en Bulgarije treden per 1 januari toe tot de Europese familie, **maar het zal nog jaren duren voor ze volwaardige lidstaten zijn**. Brussel stelt nieuwkomers op een groot aantal terreinen fors onder curatele. ... Andere maatregelen moeten voorkomen, dat Europese landbouw- en andere subsidies **in verkeerde zakken terecht komen** of **dat er een loopje wordt genomen** met de voedselveiligheid.

(‘Nieuwe leden EU nog op proef’, 27/09/2006, *Algemeen Dagblad*)

De boodschap van het artikel is dat Europa onverantwoorde politiek bedrijft, door landen die daar nog helemaal niet ‘klaar’ voor zijn toestaat lid te worden. Daarmee brengt Europa landen die wel ‘volwaardige lidstaten’ zijn mogelijk in de problemen. Typeringen als ‘in verkeerde zakken terecht komen’ en ‘dat er een loopje wordt genomen’ roepen niet alleen wantrouwen op ten opzichte van de Oost-Europese nieuwkomers, maar zeker ook ten opzichte van de Europese politiek die ervoor heeft gezorgd dat deze maatregelen genomen moeten worden en dat op de naleving van deze strikte regelgeving moet toezien.

Hoewel De Telegraaf en Algemeen Dagblad de meest expliciete categorisering over Bulgarije en Roemenië gebruiken die culturele achterstand ten opzichte van Europa vooronderstellen, draagt ook De Volkskrant hier actief aan bij. De krant doet dat vooral door, net zoals we zagen in berichtgeving over het sociale zekerheidsstelsel in 2006, *anderen* diskwalificerende uitspraken te laten doen. Op 27 september 2006 wordt de nieuwswaarde van een artikel in de Volkskrant bijvoorbeeld bepaald door de reacties van twee Europarlementariërs:

In het Europees Parlement klonk hier en daar kritiek op het besluit Bulgarije ondanks alle tekortkomingen toch gelijk met Roemenië toe te laten. ‘Zo’n **koppelverkoop** mag in de toekomst nooit meer gebeuren’, zei Joost Lagendijk (GroenLinks). Zijn VVD-collega Jeanine Hennis-Plasschaert vindt dat geen van beide landen klaar is. ‘Dit doet het toch al broze imago van de EU **geen goed**’.

(‘Bulgarije en Roemenië in 2007 lid EU’, 27/09/2006, *De Volkskrant*)

De term ‘koppelverkoop’ heeft verschillende (zorgelijke) culturele connotaties, maar duidt hier in ieder geval op het idee dat Europa een prijs betaalt voor iets dat eigenlijk zelf geld *toe* zou moeten leggen. Maar het artikel heeft nog een

andere consequentie. Juist door de nieuwswaardigheid van het bericht te koppelen aan het ongenoegen van twee Nederlandse Europarlementariërs, wordt gesuggereerd dat politici die wél zogenaamde *no-nonsense* en basale afwegingen kunnen maken, ongehoord blijven in het 'Brusselse'.

Berichtgeving over Europa in 2006 maakt dus vooral diskwalificatie van de competenties van het Europese politieke apparaat mogelijk. Dit zien we ook sterk terug in hoe de drie onderzochte kranten in 2006 over onderhandelingen tussen prominente landelijke en Europese politici en aspirant-lidstaat Turkije berichten. Gebrek aan Brusselse daadkracht, durf en realiteitszin worden in relatie tot Turkije vooral geïnsinueerd door, net als voor Bulgarije en Roemenië, een omgekeerde piramide te impliceren, waarin niet Europa, maar het aspirant-lid de scepter zwaait. Dit dominante nieuwskader wordt geïllustreerd door onderstaande berichten uit de drie verschillende kranten:

De Europese Commissie geeft Turkije een maand extra om de republiek Cyprus te erkennen en zijn havens en luchthavens open te stellen voor Grieks Cypriotische schepen en vliegtuigen. Daarmee wordt een crisis in de onderlinge betrekkingen voorlopig bezworen. **Normaal** had Brussel vandaag een tachtig pagina's tellend voortgangsrapport moeten uitbrengen met als kern dat Turkije '**geen enkele voortgang**' heeft geboekt om zich klaar te stomen voor een Europees lidmaatschap.

('Europa geeft traag Turkije even uitstel', 08/11/2006, *Algemeen Dagblad*).

Terwijl Balkenende zich na afloop **op de borst klopte** dat dit een verkapte erkenning van Cyprus inhield, was Erdogan alweer terug in Ankara. Om daar in een open dubbeldekker een heldenontvangst te krijgen, **omdat hij zijn poot stijf had gehouden ...** Vraag is echter hoe lang de EU nog **met zich laat sollen**.

('Eind aan Turks gesol', 09/11/2006, *De Telegraaf*)

Welke straf moet Turkije krijgen voor de achterblijvende hervormingen, die noodzakelijk zijn voor toetreding tot de EU? De eurocommissarissen **durven hun vingers niet te branden**.

('Het recept voor een treinbotsing', 08/11/2006, *De Volkskrant*)

De berichtgeving over Europa in 2006 kent dus nieuwswaarde toe aan analyses of commentaren die wijzen op de incompetentie van (Europese) politici om zowel culturele incompatibiliteit als politieke hoogmoed te herkennen én het hoofd te bieden. De vraag is hier nu of de kranten daadwerkelijk bestaande incompetentie in kaart brengen, of dat zij, door hun berichtgeving, deze vooral

produceren. Deze vraag onderzoeken we verder door hieronder de berichtgeving over Europa in de verkiezingsjaren 2010 en 2012 te analyseren.

3.3 De dramatische cascade

In 2010 is ‘de Griekse schulden crisis’ het belangrijkste onderwerp, wanneer kranten in de aanloop naar de verkiezingen over Europa berichten. Onder andere door de druk die de snel toenemende populariteit van de Partij voor de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders op het bestaande politieke veld uitoefent, heeft zich een populistisch politiek en journalistiek discours ontplooid waarbinnen de Europese gevolgen van de financiële crisis vooral worden uitgelegd door wat we een ‘ideologisch vierkant’² kunnen noemen. Dat betekent dat zowel politici als de journalistiek de financiële problemen van landen zoals Griekenland, Spanje, Portugal en Italië doorgaans toekennen aan de eigen onverantwoordelijkheden van deze landen. Binnen dit ideologische vierkant kan een ‘slechte’ of ‘onverantwoordelijke’ actor alleen bestaan in relatie tot een ‘goede’ of ‘verantwoordelijke’ actor. Deze laatste rol wordt binnen het populistische discours in Nederland vervuld door Europese instanties, zoals de Europese Unie, de Wereldbank en het IMF, maar vooral door wie principieel deze ‘redding’ mogelijk zou maken: de Nederlandse belastingbetaler.

Dit ‘wij/zij denken’ en de daaraan gekoppelde rolverdeling tussen onverantwoordelijke en verantwoordelijke actoren vormt een dominant kader van waaruit de drie kranten in 2010 over de financiële problemen van Griekenland berichten. Wat daarbinnen verder een opvallende overeenkomst is, is de dubieuze rol die de Haagse politiek in deze rolverdeling wordt toebedeeld. De nieuwswaarde van de onderzochte artikelen wordt systematisch toegekend aan situaties waaruit zou blijken dat niet zozeer ‘de Grieken’, maar politici en politieke besluitvorming in Nederland verantwoordelijk zijn voor het financiële offer dat de Nederlandse belastingbetaler moet *blijven* maken. Deze ‘onthullingsjournalistiek’ richt zich in alle drie de kranten doorgaans op een tweetal situaties waaruit de problematische rol van de Haagse politiek zou blijken.

In de eerste situatie die kranten schetsen, wordt de nieuwswaardigheid van een bericht gevormd door een extreme tegenstelling te impliceren tussen hoe politici *zélft* het aandeel van Nederlanders in het oplossen van de Griekse schul-

2. Van Dijk, T. (1999). ‘Discourse and Racism’, *Discourse & Society*, 10(2): 147-148.

denccrisis beschrijven en hoe onafhankelijke ‘experts’ dat doen. Een voorbeeld van deze journalistieke praktijk is zichtbaar in een bericht van het Algemeen Dagblad op 4 mei 2010:

Draait de Nederlandse belastingbetaler nu op voor het Griekse overheidstekort? Nee zegt minister van Financiën Jan Kees de Jager. Het geld aan de Grieken is een lening en die wordt terugbetaald. (...) **De Nederlandse belastingbetaler draait wel degelijk** op voor het Griekse tekort, betoogt hoogleraar Finance Jaap Koelewijn. De Grieken betalen nu dertien procent op de markt voor een lening. Wij geven ze dat geld voor vijf procent. **Dus we subsidiëren ze voor zeven procent.**

(‘Lening aan Griekenland kan zo een strop van twee miljard opleveren’, 04/05/2010, *Algemeen Dagblad*)

In onze analyse van de berichtgeving over het sociale zekerheidsstelsel zagen we ook al dat kranten experts raadplagen om zo te demonstreren dat visies, uitspraken en beloften van politici weerlegd kunnen worden. Dit zou vooral duiden op een principieel ontbreken van vaardigheden bij politici om situaties goed, realistisch en vooral op lange termijn in te schatten. Datzelfde gebeurt in bovenstaand fragment door de uitgenodigde bijdrage van Koelewijn.

De tweede situatie waaruit de dubieuze rol van Haagse politici in het lot van de Nederlandse belastingbetaler zou kunnen worden opgemaakt, is berichtgeving die de schuldenccrisis als onderdeel van een door de politiek veroorzaakte en in stand gehouden *dramatische cascade* beschrijft. Zo wordt de rol van Nederland in de Griekse *bail-out* vaak als consequentie van de eerdere politieke beslissing om deel te nemen aan de Euro gepresenteerd, zoals in het redactionele commentaar van het Algemeen Dagblad op 3 mei 2010:

Een paar weken geleden kregen we **nog** vanuit Den Haag te horen dat er geen cent naar de Grieken zou gaan ... Pijnlijk wordt duidelijk dat we met de invoering van de euro **onze nek in de strop hebben gestoken** ... De euro heeft ons veel voordeel opgeleverd. Maar de nadelen werden door de opeenvolgende kabinetten jarenlang **weggewuifd**. **Ten onrechte, zo blijkt nu.**

(‘De belastingbetaler met rug tegen de muur door leugenachtige Grieken’, 03/05/2010, *Algemeen Dagblad*)

Het berichtgevingskader, dat door initiële en niet goed ingeschatte politieke beslissingen de misère voor de Nederlandse belastingbetaler aanblijft, wordt bovendien gebruikt wanneer de drie kranten schrijven over het ‘domino-effect’

dat de Griekse crisis heeft op de financiële situatie van andere Europese landen. Interessant daarbij is dat ‘markten’, doordat zij zouden ‘reageren’ op de financiële situatie in een land door minder te investeren of te beleggen, gepresenteerd worden als ‘actoren’ die dit effect veroorzaken. Echter, hoewel volgens de berichtgeving markten deze actieve rol in het domino-effect zouden spelen, worden zij niet verantwoordelijk gemaakt voor de situatie. Onderstaand voorbeeld uit de Telegraaf van 10 april 2010 laat duidelijk zien hoe daadwerkelijke hoofdverantwoordelijkheid typisch wordt toegekend aan onjuiste politieke inschattingen:

De afgelopen weken deden de Europese regeringsleiders **duidelijk te weinig**. Ze dachten er met de redding van Griekenland (met een lening van 80 miljard van de eurolanden en nog eens 30 miljard van het IMF) **wel te zijn. Maar de markten roken bloed**. Immers na Griekenland, staan Portugal, Spanje, Ierland en Italië er financieel belabberd voor

(‘D-day euro; erop of eronder voor de beurzen’, 10/04/2010, *De Telegraaf*)

Het journalistieke *frame* van de dramatische cascade resulteert in een beeld dat Nederlandse burgers door politici in een positie zouden zijn gebracht waarin alleen het blijven betalen van een oneerlijke ‘rekening’ tot *beperking* van verder leed zal leiden. Hoewel de politiek dus verantwoordelijk is, worden burgers verantwoordelijk *gemaakt*. De drie onderzochte kranten maken uitspraken en commentaren – vooral van betrokken politici – die deze gevolgtrekking zouden bevestigen vaak nieuwswaardig, zoals in onderstaand bericht van 8 april 2010 uit de Volkskrant:

Niet lenen is geen optie, aldus [Minister van Financiën] de Jager. ‘**Er dreigt een landencrisis**, terwijl het spook van de kredietcrisis nog niet weg is.’ Veruit de meeste partijen deelden die mening. ‘**Nee zeggen is de zekerheid dat het echt misgaat met onze pensioenen**’, betoogde Frans Weekers (VVD).

(‘De enige keus is bij te springen’, 08/04/2010, *De Volkskrant*)

De berichtgeving over Europa in 2010 kent dus, net zoals in de berichtgeving uit 2006, nieuwswaarde toe aan analyses of commentaren die incompetentie van politici preluderen, doordat zij ofwel onjuiste politieke inschattingen maken en doordat zij burgers in een onmogelijke *Catch-22* situatie hebben gebracht. In de laatste empirische sectie van dit hoofdstuk onderzoeken we hoe de drie kranten in het verkiezingsjaar 2012 over Europa berichten.

3.4 Nederland (z)onder Europa

In 2012 is het belangrijkste onderwerp, wanneer kranten in de aanloop naar de verkiezingen over Europa berichten, de toekomstige rol van Nederland in 'Europa'. Met de Griekse 'schulden crisis', maar zeker ook met steeds meer maatschappelijke, wetenschappelijke en politieke kritiek op het Europees politieke optreden in de crisis en de houdbaarheid van een Europese gemeenschap, is ruimte gecreëerd om over de toekomst van Nederland in Europa *buiten de kaders* van lidmaatschap aan de Europese Unie en deelname aan de Eurozone na te denken. Zo laat de partij van Geert Wilders, de PVV, bijvoorbeeld in maart van 2012 een onderzoek uitvoeren door een prestigieus Brits bureau. Dit onderzoek zou aantonen dat een terugkeer naar de oude nationale munteenheid, de gulden, Nederland geen windeieren zal leggen. De journalistiek geeft, gezien de sensatie en spektakel die ze gegarandeerd opleveren, relatief veel aandacht aan alternatieve visies voor Nederland in Europa, zoals die van Wilders.

De onderzochte krantenberichtgeving draagt echter op een andere, minder zichtbare, wijze bij aan draagvlak voor alternatieven voor Europa. Net als in de berichtgeving in 2006 en 2010, schetsen de drie kranten systematisch een beeld van Nederlandse politici die een actieve rol spelen in het bestaande EU apparaat als incompetent en vooral *onbetrouwbaar*. Interessant genoeg wordt juist door de politiek, onder aanvoering van Diederik Samsom en zijn Partij van de Arbeid, in de verkiezingscampagne van 2012 benadrukt dat een 'eerlijk verhaal' over Europa zou moeten worden verteld. Juist het schrille contrast tussen die verkiezingsretoriek en observaties van 'daadwerkelijke' praktijken wordt in alle drie de kranten als nieuwswaardig gepresenteerd. De Telegraaf doet dit door het meest expliciet een populistisch discours in haar berichtgeving over het bedrog van Nederlandse politici vis-à-vis Europa te bezigen:

Politici vinden dat ze het eerlijke verhaal moeten vertellen, maar wat opvalt bij het doornemen van de verkiezingsprogramma's is dat **veruit de meesten geen enkel woord wijden aan de mogelijke financiële gevolgen van onze betrokkenheid bij de reddingsoperaties van de zwakke eurolanden**. ... Over dit **financiële zwaard van Damocles** hoor je geen enkele partij.

('Het eerlijke verhaal', 01/09/2012, *De Telegraaf*)

Deze recontextualisering van de verkiezingsretoriek over eerlijkheid, hier vooral sterk aangezet door een ironische verwijzing naar de knecht van Griekse tiran

Dionysius, laat zien hoe de term ‘eerlijkheid’ semantisch zeer flexibel is. Die flexibiliteit, die zo goed het contrast tussen retoriek en werkelijkheid kan markeren, wordt ook gebruikt door de kranten om te impliceren dat Nederlandse politici zich ten onrechte verschuilen achter ‘het falen van Europa’, zonder te erkennen dat zij ‘dat’ Europa *zelf* zijn. Zo wordt bijvoorbeeld de nieuwswaardigheid van een artikel in het Algemeen Dagblad op 4 september 2012 bepaald door een dergelijke beschuldiging die wordt geuit door Ben Bot, zelf oud-minister van Buitenlandse Zaken:

“De laatste tien jaar gaat het vooral over het feit dat wij de grootste netto-betaler zijn. Dat is een makkelijk praatje voor het publiek om de aandacht af te leiden ... Het beeld dat Nederlandse politici van Brussel schetsen, klopt niet. **Er niet een Brussel dat van alles beslist. Het zijn godbetert onze eigen politici in Den Haag die Brussel precies die ruimte geven die zij vinden passen**”.

(‘Nederland zonder Brussel’, 04/09/2012, *Algemeen Dagblad*)

Dit beeld wordt in datzelfde artikel bevestigd door Gijs de Vries, lid van de Europese rekenkamer. Hij geeft aan dat de Nederlandse politici tegenover de kiezer ‘niet eerlijk’ zijn over Europa, maar slechts een doembeeld schetsen om stemmen te trekken:

Ik gruwel van de makkelijke manier waarop **ook politici van VVD, CDA en PvdA Europa demoniseren**. Wilders is begonnen en ze dienen allemaal een beetje mee, omdat ze vrezen kiezers te verliezen. Dit zijn politici die voor eigenbelang, voor herverkiezing, gaan en **daarom de kiezers bewust een onjuist verhaal vertellen**. De mondiale concurrentie wordt met de dag harder en onze politici durven dat te ontkennen.

(‘Nederland zonder Brussel’, 04/09/2012, *Algemeen Dagblad*)

De beeldvorming dat politici onbetrouwbaar zijn wordt ook in de Volkskrant bevestigd. De krant noemt premier Rutte in een artikel op 8 september 2012 zelfs ‘chantabel’, omdat hij koste wat kost de eurozone bij elkaar wil houden uit angst voor de gevolgen van het ineensstorten van de eurozone. In datzelfde artikel wordt hoge nieuwswaarde toegekend aan een ‘expert van gezag’, de door de krant graag en vaak geciteerde econoom Bas Jacobs, die eveneens stelt dat Nederlandse politici zich onterecht ‘verschuilen’ achter ‘Europa’:

Met andere woorden: de partijen zijn tegenover hun kiezers **niet eerlijk** over de kosten van hun beleidsvoorstellen. **Impliciet verschuilt ook de Nederlandse politiek zich daarmee achter de ECB**, want geld uit de geldpers in Frankfurt is gratis. **Het gelag wordt betaald** door Europese burgers die hun pensioenen en spaargeld zien verdampen en wier koopkracht door hoge inflatie wordt uitgehold.

(‘De gevaarlijke verleidingen van Draghi’s koopwoede’, 08/09/2012, *De Volkskrant*).

De berichtgeving over Europa in 2012 kent dus, net zoals in de berichtgeving uit 2006 en 2010, nieuws waarde toe aan analyses of commentaren die incompetentie van politici preluderen, doordat zij, in tegenstelling tot hun eigen voorgestelde verkiezingsretoriek over eerlijkheid, geen verantwoordelijkheid zouden nemen voor hun eigen aandeel in Europese gebeurtenissen en besluitvorming.

3.5 Conclusie

Dit hoofdstuk heeft laten zien hoe de nieuws waardigheid van berichtgeving over Europa wordt bewerkstelligd in Algemeen Dagblad, De Volkskrant en De Telegraaf in de verkiezingsjaren 2006, 2010 en 2012. De analyse heeft laten zien hoe daarvoor het gebruik van die journalistieke kaders essentieel is, die contrasten tussen verschillende percepties en werkelijkheden kunnen aanzetten of die gebeurtenissen en ervaringen als een cascade kunnen impliceren. Deze journalistieke praktijken hebben in 2006 tot gevolg dat politici gepresenteerd worden als principieel niet in staat om culturele onverenigbaarheid als politieke hoogmoed in en door Europa te herkennen *én* het hoofd te bieden. In 2010 leidt dat ertoe dat opnieuw het onvermogen van politici wordt voorondersteld, en wel omdat zij niet in staat blijken juiste inschattingen te maken en omdat zij, daardoor, politieke eindverantwoordelijkheid ten onrechte afschuiven op burgers. Ten slotte dragen deze kaders in 2012 bij aan een beschouwing van Haagse politici als actoren die niet alleen verantwoordelijkheid op anderen afschuiven, maar ook nog valselijk prat gaan op hun eigen eerlijkheid. De belangrijkste consequentie van deze representatiewijze is dus, net als al bleek op basis van de analyse over de berichtgeving over het sociale zekerheidsstelsel, dat politieke actoren en hun activiteiten *in principe* met wantrouwen tegemoet kunnen en *moeten* worden getreden.

4. Draaikonten en breekpunten: Opportunisme en oneerlijkheid

4.1 Inleiding

De voorgaande twee hoofdstukken hebben laten zien dat het sociale zekerheidsstelsel en Europa niet alleen prominente nieuwsthema's zijn in de berichtgeving in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2006, 2010 en 2012, maar vooral journalistieke aanleiding bieden om het gedrag van politici te problematiseren. In dit hoofdstuk richten we ons op een derde nieuwsthema waarover prominent bericht wordt in de onderzochte kranten: politiek schandaal. We gebruiken hier echter een specifieke definitie van 'politiek schandaal'. We richten ons niet zozeer op expliciete vormen van politieke fraude en affaires, maar vooral op berichtgeving dat het gedrag van politici als 'schandalig' – als 'vuig' en 'onbetrouwbaar' – impliceert. Dit soort berichtgeving lijkt een sub-genre te zijn geworden in berichtgeving *over* het politieke *metier* vanaf 2006. Interessant daarbinnen is, zoals de analyse hieronder zal laten zien, dat het steeds lastiger wordt om te identificeren of de kranten over daadwerkelijk politiek handelen berichten, of dat berichtgeving zelf een actieve bijdrage levert aan de constructie van politiek gedrag als principieel onbetrouwbaar en schandalig.

4.2 'Draaikonten' en conflict

De verkiezingen van 2006 draaien in hoge mate om conflicten en schandalen, waarbij er door kranten veel gebruik wordt gemaakt van een *conflict frame* en er de indruk wordt gewekt dat er in hoge mate getwijfeld moet worden aan de betrouwbaarheid en competenties van politici. Deze toon van politieke leugens en bedrog wordt vooral ingezet nadat demissionair premier Balkenende (CDA) in het grote lijsttrekkersdebat op Radio 1, Wouter Bos (PvdA) een 'draaikont' noemt. Dit deed hij in reactie op een uitspraak van Bos waarin hij aangaf, ondanks eerdere toezeggingen, mogelijkheden tot versoepeling van het ontslagrecht toch niet te willen onderzoeken. Dit media- moment heeft twee belangrijke consequenties, zo zal later blijken. Allereerst wordt de beschuldiging aan het adres van Bos vaak beschouwd als een verklaring voor het 'verlies' van de PvdA in 2006, wanneer het CDA de grootste partij van Nederland blijft. Bovendien lijkt met de beschuldiging vooral een praktijk geboren waarin politici vooral *elkaar* als 'draaikont' en politiek inconsistent bestempelen.

De analyse van berichten uit alle drie de kranten over politiek schandaal in 2006 laat daarentegen zien dat de kranten niet alleen over daadwerkelijk conflict tussen politici berichten, maar door inkadering van hun berichtgeving nieuwswaardigheid vooral toekent aan conflict. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de berichtgeving in Algemeen Dagblad, waarin er meer aandacht is voor de subjectieve verwijten die Bos en Balkenende naar elkaar maken tijdens het debat, dan voor de inhoudelijke discussie over de economie en de gezondheidszorg die daar gevoerd werd. In het artikel wordt vooral veel aandacht besteed aan de vorm waarin het debat gevoerd werd:

Balkenende en Bos **vlogen elkaar in de haren** tijdens het eerste grote lijsttrekkersdebat op Radio 1. ... Balkenende en Bos **botsten ook over het ontslagrecht.... “U draait”**, aldus Balkenende ... Tijdens het debat kwam Bos **opnieuw onder vuur te liggen** over de AOW ... Bos zei na afloop van het debat dat Balkenende zichzelf heeft **‘ontmaskerd’**.

(‘Harde toon in eerste debat – Balkenende beticht Bos van oneerlijkheid en gedraai’, 30/10/2006, *Algemeen Dagblad*)

Door bewoordingen als ‘in de haren vliegen’, ‘botsen’ en ‘ontmaskeren’ te gebruiken, kiest Algemeen Dagblad ervoor om het politieke debat, waarin politieke tegenstanders altijd in discussie moeten gaan om hun eigen standpunten aan de kiezer uit te leggen, te duiden als een persoonlijk conflict tussen de twee ministers. In plaats van dat de berichtgeving gaat over de inhoudelijke standpunten van de partijen ten opzichte van het ontslagrecht en de AOW-kwestie, wordt er gekozen voor een vorm van *sensationele berichtgeving* die meer gericht is op schandalen in de politiek dan op de inhoudelijke kwesties die tijdens deze verkiezingen spelen.

Ook in *de Volkskrant* worden inhoudelijke discussies tussen Bos en Balkenende over de zorg en de economie gereduceerd tot berichtgeving over leugens en conflicten. Zo publiceert de krant naar aanleiding van de Algemene Politieke Beschouwingen een artikel, waarin een inhoudelijke samenvatting van het debat wordt vervangen door het nieuws dat het debat tussen de ministers was verzand in ‘welles-nietesspelletjes’ over cijfers en ‘woordenwisselingen’ tussen de ministers Bos en Balkenende:

Het debat is niet beslist, voegde Balkenende zijn uitdager Bos toe. ‘Volgens mij is het gewoon nul-nul’. Een andere uitslag is moeilijk denkbaar. Daarvoor heeft de minister-president zich te veel **vastgebeten in zijn verhaal vol zuiver optimisme** (‘Laten wij

blij zijn! Laten wij optimistisch zijn! Dynamiek!’) en is Bos te **vastbesloten om het feestje te bederven** (‘Ik ben gefascineerd door de zelfgenoegzaamheid van deze premier’).

‘Bos versus Balkenende: nul-nul; de voorspelde titantenstrijd verzandt veelal in welles-nietsspelletjes’, 16/11/2006, *De Volkskrant*)

Door te benadrukken dat Balkenende zich heeft ‘vastgebeten’ in een ‘zuiver optimistisch verhaal’, wordt gesuggereerd dat Balkenende in een ongeloofwaardige fantasiewereld leeft en daarmee ver afstaat van de realiteit van de kiezer. Door de reactie van Bos daarop vervolgens te duiden als een poging om ‘het feestje te bederven’, worden inhoudelijke argumenten die zijn aangedragen tijdens het debat afgedaan als een persoonlijke afrekening van minister Bos met premier Balkenende.

In de berichtgeving van de Telegraaf wordt het nieuws dat premier Balkenende minister Bos een ‘draaikont’ noemde zelfs de ‘opvallendste gebeurtenis’ van de verkiezingen genoemd. In het artikel ‘Voor Balkenende 1-0’, gepubliceerd op 31 Oktober 2006, laat de krant lezers aan het woord die als zelfbenoemde ‘panelleden’ hun reactie mogen geven op deze gebeurtenis. Het gaat in dit stuk dus met nadruk niet om hun reactie op de inhoudelijke discussie, maar om hun reactie op de beschuldiging van Balkenende aan het adres van Bos. Het door de krant uitgeroepen panel bestaat onder andere uit een 20-jarige studente die het ‘leuk’ vond dat Balkenende Bos op zijn nummer zette; een 41-jarige huismoeder die zich achter Balkenende schaarde omdat ze ‘houdt van eerlijkheid’ en een 34-jarige accountmanager bij Fortis die zegt: “Balkenende is eerlijk, dat zie je aan zijn uitstraling. En dat mis ik bij Rutte en Bos”. Op basis van dit subjectieve oordeel van een lekenpanel, concludeert de krant in de titel van het stuk dat premier Balkenende met 1-0 voorstaat op zijn politieke tegenstander. Dit impliceert dat stemgedrag in verkiezingen moet worden bepaald aan de hand van de vraag over ‘wie de waarheid spreekt’ in het mediadebat.

In alle drie de kranten ligt de nadruk op het conflict tussen premier Balkenende en minister Bos waardoor de verkiezingsstrijd, die eigenlijk tussen alle politieke partijen zou moeten gaan, al bij voorbaat door de media wordt gereduceerd tot een strijd tussen de kopstukken van maar twee partijen. In reactie op de beschuldiging van ‘draaien’, probeert minister Bos zich vervolgens in de media assertief op te stellen, door aan te geven dat hij in de toekomst niet

met minister Balkenende wil samenwerken. Voor de kranten is dit nog meer voeding voor het bestaande *conflict frame*, waarmee bovendien voorspellingen gedaan konden worden over mogelijke kabinetsformaties. Zo bericht Algemeen Dagblad onmiddellijk na het eerste verkiezingsdebat, twee weken voor de verkiezingen, over de genoemde tweestrijd:

Ondanks de scherpe toon van het debat **sloten** Balkenende en Bos een coalitie van CDA en PvdA **niet uit**. Wel zei Bos dat hij niet als vice-premier zal toetreden tot een kabinet waarin het CDA de grootste is.

(‘Harde toon in eerste debat’, 29/10/2006, *Algemeen Dagblad*)

Opvallend is dat de krant onmiddellijk suggereert dat de ‘scherpe toon’ in het debat van twee politieke tegenstanders, logischerwijs zou moeten inhouden dat ze niet met elkaar zullen gaan regeren. De volgende dag komt De Telegraaf met een artikel: ‘Bos wil niet dienen onder Balkenende’. Hierin wordt nieuwswaardigheid toegekend aan Bos die zou weigeren als vicepremier plaats te nemen in een kabinet onder leiding van CDA-lijsttrekker Jan Peter Balkenende. Ook de Volkskrant besteedt veel aandacht aan de mogelijke conclusies van het door de media zelf ingekaderde en bestempelde ‘hanengevecht’ tussen de twee ministers. In het artikel ‘Bos en Balkenende zetten stekels op; PvdA-lijsttrekker: links kabinet is ‘doodnormale optie’ en samenwerking met CDA ‘verder weg dan ooit’ (16/11/2006), concludeert de krant naar aanleiding van de uitspraken van Wouter Bos, dat een kabinet waar PvdA en CDA beide deel van uitmaken een hoogst onwaarschijnlijke combinatie zal worden.

Na de verkiezingsuitslag wordt een kabinet geformeerd wordt tussen het CDA, de PvdA en de Christen Unie. Terwijl tijdens de hele campagnetijd aandacht is besteed in de media aan het ‘moddergooien’ tussen Bos en Balkenende en aan de vraag wie van beide het meest ‘eerlijk’ is, lijken deze zogenaamd belangrijkste nieuwsmomenten aan de formatietafel geen enkele rol te spelen. De idee dat verkiezingsretoriek geen hout snijdt en slechts politiek opportunisme impliceert wordt vanaf 2006 stelselmatig gesuggereerd in de drie onderzochte kranten, zoals de resultaten hieronder, naar aanleiding van de analyse van materiaal uit 2010, laten zien.

4.3 Harde retoriek en breekpunten

Omdat in de aanloop naar de verkiezingen van 2006 door de media veel aandacht is besteed aan het ‘draaidiscours’ van politici, is er in 2010 na de vijfde voortijdige val van een kabinet, al een vruchtbare voedingsbodem voor politiek wantrouwen. Ook in de aanloop naar deze verkiezingen is te zien dat inhoudelijke discussies tussen politici over bijvoorbeeld fiscale onderwerpen in de onderzochte kranten vaak worden gebruikt om een verhaal te vertellen over politiek opportunisme.

Een belangrijk voorbeeld daarvan is de discussie over de hypotheekrenteaftrek. In de berichtgeving over dit onderwerp gaat het in alle drie de kranten uitdrukkelijk over het vermeende *conflict* tussen politieke partijen over de potentiële afschaffing van deze belastingmaatregel. Om de kiezer van hun standpunten te overtuigen, neemt de verharding in de retoriek van politici in deze periode toe. Een manier waarop politici dat doen is door het formuleren van ‘breekpunten’. Tijdens de aanloop van de verkiezingen van 2010 formuleren maar liefst drie partijen, CDA, PVV en D66 breekpunten in het debat, terwijl daar in een democratisch meerpartijenstelsel zoals dat van Nederland nauwelijks consequenties aan kunnen worden verbonden.

Door veel aandacht te geven aan het begrip ‘breekpunten’, verschuift in de media de aandacht voor het nieuwsverhaal over de inhoudelijke gevolgen van afschaffing van de hypotheekrenteaftrek, naar een nieuwsverhaal over de betrouwbaarheid van politici en politieke beloftes. Een voorbeeld daarvan is het artikel waarin de krant de geloofwaardigheid van de uitspraak van de minister om de hypotheekrenteaftrek een breekpunt te noemen, openlijk in twijfel trekt:

Natuurlijk mogen partijen hun inzichten veranderen ... Maar met een punt als de hypotheekrenteaftrek, dat zoveel mensen in hun portemonnee raakt, kun **je als partij na de verkiezingen niet ineens van mening veranderen**. Het vertrouwen in de politiek is al laag onder burgers. Balkenende heeft grote verantwoordelijkheid op zich genomen gisteren. Als het nieuwe kabinet (waar het CDA hoogstwaarschijnlijk in zal zitten) **toch morrelt** aan de renteaftrek, zal de onvrede over onze leiders alleen maar aanwakkeren. **Belofte maakt nu eenmaal schuld, zeker zo’n harde**.

(‘Balkenende moet zich nu ook echt aan zijn belofte houden’, 22/04/2010, *Algemeen Dagblad*)

In het artikel verwijst journalist Peter de Jonge naar het conflict tussen premier Balkenende en minister Bos in 2006, waarin premier Balkenende (toen nog de gedoodverfde winnaar) de AOW als breekpunt noemde. Omdat die belofte tijdens hun gezamenlijke kabinetsperiode niet is waargemaakt, worden zijn nieuwe beloften daarom door de krant geduid als ‘kiezersbedrog’. Door het onderhandelingsproces tijdens de formatie te duiden met woorden als ‘ineens van mening veranderen’ en ‘morrelen aan’ biedt de krant een kader van waaruit de lezer geen andere conclusie kan trekken, dan dat politici niet echt betrokken zijn bij essentiële zaken die hen raken (zoals de hypotheekrenteaftrek), maar dat deze betrokkenheid ‘slechts’ uit politiek opportunisme voortkomt.

In De Telegraaf wordt gesteld dat alleen partijen die er zwak voorstaan in de campagnetijd breekpunten formuleren. In een van de artikelen gepubliceerd in de op 1 juni 2006 n, probeert de krant te ‘bewijzen’ dat de breekpunten die door onder andere het CDA en D66 zijn geformuleerd over de hypotheekrenteaftrek, een teken zijn van misleiding van de kiezer:

Het breekpunt van het CDA, het eerste in zijn bestaan, lijkt de meest opportunistische van allemaal. Een paar weken geleden verkondigde de inmiddels gevallen spindoctor Jack de Vries nog de CDA-wijsheid dat voor verkiezingen juist alles moet worden opengehouden. **In de partij wordt erkend dat het hypotheekstandpunt meer voor de propaganda dan de inhoud is.**

(‘Breekpunt lijmt geen campagne’, 01/06/2010, *De Telegraaf*)

Naast de twijfel die wordt uitgesproken over de hardheid van de genoemde ‘breekpunten’, voedt de krant hiermee wantrouwen in de politiek, door te stellen dat in het CDA zelf ‘erkend wordt’ (zonder daarbij namen te noemen) dat het hypotheekstandpunt meer voor ‘propaganda’ dan ‘inhoud’ is. Ook in De Volkskrant wordt gerefereerd aan de verkiezingscampagne van 2006 om de betrouwbaarheid van de ‘breekpunten’ van politieke partijen in 2010 te ontcrachten. Dit wordt vooral geïllustreerd in een artikel gepubliceerd op 9 juni 2006, waarin de aankomende verkiezingen worden vergeleken met een talentenjacht, ‘Nederland zoekt een leider’, die zou zijn ‘doordrenkt met cijferfetisjisme en pochen met breekpunten’. Hoewel een ‘dodelijke oneliner’ zoals die in 2006 werd gedaan door premier Balkenende (‘u draait en bent niet eerlijk’) volgens de journalisten tijdens deze verkiezing ontbrak, werd ook dit debat geduid als een van doorzichtige politieke ‘spelletjes’:

De demissionair premier zette wel de toon bij het eerste debat op Radio 1 door de hypotheekrenteaftrek een **breekpunt** te noemen. Het was **een opzetje** om VVD-er Mark Rutte, die veel zetels bij het CDA weghaalt, in een hoek te zetten. De opzet ontplofte echter in zijn gezicht. **Rutte wimpelde het breekpunt meteen weg als ‘misplaatste stoerheid’**. De top van het CDA twijfelde toen al openlijk aan de **strategie** van Balkenende.

(‘Van premiers, cijfers en breekpunten; verkiezingen vooral opgeëist door ‘groten’’, 09/06/2010, *De Volkskrant*)

In het artikel wordt veel aandacht besteed aan het informele gedrag van politici, die met grapjes en frivole televisieoptredens kiezers proberen te winnen, en aan het ‘gegoochel’ met cijfers. De nieuws waarde ligt in de persoonlijke verwijten die over en weer gemaakt worden en heeft *geen* betrekking op de inhoud van de politieke kwesties die er dan spelen.

Ongeacht het feit of politieke partijen ‘breekpunten’ hebben geformuleerd, worden de standpunten (zowel *voor* als *tegen*) die partijen over de hypotheekrenteaftrek innemen door kranten vaak gepresenteerd als een vorm van politiek opportunisme. De oorspronkelijke discussie over de gevolgen van het wel of niet afschaffen van wat tijdens de campagne ook wel het ‘H-woord’ wordt genoemd, wordt in de berichtgeving overschaduwd door verhalen over het (onbetrouwbare) politieke spel waarin die standpunten geformuleerd zijn.

Opvallend is dat het gebruik van de door rechtse politieke partijen verzonnen term ‘morrelen aan de hypotheekrenteaftrek’, die in het journalistieke discours in alle drie de kranten wordt overgenomen wanneer er over dit onderwerp gesproken wordt. Deze term is van oorsprong door rechtse politici bedacht, om de kiezer door gebruik van harde retoriek ervan te overtuigen dat zij zich koste wat kost sterk zullen maken voor het behoud van de aftrek. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de uitspraak van VVD-Kamerlid Brigitte van der Burg in *de Telegraaf*, die wijst op de gevaren van het afschaffen van de hypotheekrenteaftrek voor de woningmarkt:

Veel woningbezitters wachten af. **Het morrelen aan de hypotheekrenteaftrek zal desastreuze gevolgen hebben. Daarom handen af van de renteaftrek.**

(‘Huizenzoekers huren massaal’, 07/06/2010, *De Telegraaf*)

Opvallend is dat dit discours ook door kranten wordt gebruikt om de standpunten van andere partijen, zoals ook de links-progressieve partij D66, te verwoorden, die *voor* de afschaffing van de hypotheekrenteaftrek zijn:

Het **breekpunt** van D66 voor de woningmarkt, te weten **de eis om wel te morrelen aan de hypotheekaftrek**, is een wereldvreemde zet. Haagse insiders zien in de actie **een bewijs** dat in de partij van Alexander Pechtold **blinde paniek** is uitgebroken nu in de peilingen nog 9 zetels resteren, tegenover 19 eind vorig jaar.

(‘Breekpunt lijmt geen campagne’, 01/06/2010, *De Telegraaf*)

Het gebruik van het begrip ‘morrelen aan’ in combinatie met de speculatie dat het standpunt van D66 over de hypotheekrenteaftrek duidt op ‘blinde paniek’ uit angst om stemmen te verliezen, wijst erop dat dit onderwerp gebracht wordt als *sensatienieuws*. Het suggereert bovendien dat politieke partijen niet een onderbouwde stelling innemen in het debat, maar dat ze gedreven door angst voor het verlies van zetels, ‘zomaar’ een standpunt innemen. Deze manier van sensationele berichtgeving over de discussie rondom de hypotheekrenteaftrek is niet alleen zichtbaar in *De Telegraaf* als *tabloid*, maar ook in de andere twee onderzochte kranten. Het eerste voorbeeld daarvan is het artikel in de *Volkskrant* van 10 april 2010, waarin de retoriek van ‘morrelen aan’ wordt gebruikt om aan te geven dat de afschaffing hoogstwaarschijnlijk wel gaat plaatsvinden:

Met de presentatie van het VVD-programma vrijdag hebben nu bijna alle politieke partijen bekendgemaakt met welke standpunten ze de algemene verkiezingen van 9 juni in gaan. ... **Opvallend is dat morrelen aan de hypotheekrenteaftrek steeds minder een heilig huisje lijkt**. Het is geen **electorale zelfmoord** meer hierover te beginnen, mede omdat uit onderzoek blijkt dat de meerderheid van de bevolking aanvaardt dat het stelsel te duur en te oneerlijk is.

(‘Naar de kiezer’, 10/04/2010, *De Volkskrant*)

Het tweede voorbeeld daarvan komt uit het *Algemeen Dagblad* van 22 april 2010, waarin over het standpunt van het CDA tegen afschaffing van de hypotheekrenteaftrek het volgende wordt bericht:

CDA-leider Jan Peter Balkenende heeft gisteren duidelijk gemaakt na de verkiezingen te willen samenwerken met de VVD. Hij deed dat door **morrelen aan de hypotheekrenteaftrek** als **breekpunt** te benoemen bij de onderhandelingen over een nieuw kabinet. ... **Als het nieuwe kabinet (waar het CDA hoogstwaarschijnlijk in zal zitten) toch**

morrelt aan de aftrek, zal dat de onvrede over onze leiders alleen maar verder aanwakkeren. (AD, 22/04/2010)

(‘Balkenende moet zich nu ook echt aan zijn belofte houden’, 22/04/2010, *Algemeen Dagblad*)

De analyse van berichtgeving over politiek schandaal in aanloop naar de verkiezingen van 2010 laat dus zien dat politici enerzijds breekpunten formuleren om zich assertief en politiek principieel te profileren, maar anderzijds dat een ‘breekpunt-discours’ door kranten zelf actief wordt (her)gebruikt om de nieuwswaarde van politiek nieuws te bepalen. In de korte bespreking van krantenberichten in aanloop naar de verkiezingen van 2012 hieronder komt deze ‘wisselwerking’ tussen politiek en media ook duidelijk naar voren.

4.4 Van opportunisme naar oneerlijkheid

In 2012, wanneer Nederland voor de vierde keer sinds 2002 naar de stembus gaat, richt berichtgeving in de drie kranten over het handelen van politici zich vooral op wat een contrast zou zijn tussen verkiezingsretoriek en ‘daadwerkelijke’ feiten. Waar we voor de onderzochte data in 2006 nog zagen dat dit contrast vooral gebruikt werd om *politiek opportunisme* te impliceren, dient het in 2012 vooral om feitelijke *politieke oneerlijkheid* vast te kunnen stellen. Opnieuw is het daarbij lastig vast te stellen of deze oriëntatie door politiek gedrag zélf ingegeven is, of dat het vooral door de journalistiek ge(re)produceerd wordt.

Die moeilijkheid wordt vooral bepaald door de expliciete overlap tussen het discours dat gebezigd wordt door politici in de verkiezingen en dominante journalistieke kaders om over politiek gedrag te berichten. Zo gooit PvdA-leider Diederik Samsom hoge ogen door tijdens een verkiezingsdebat op nationale televisie te suggereren dat demissionair premier Mark Rutte niet eerlijk is, door – vermoedelijk geïnspireerd door Ronald Reagan’s befaamde ‘There you go again’-mantra– te zeggen dat Rutte ‘het [liegen] weer doet’. Tegelijk wordt een trend die in 2010 al door andere media-outlets was ingestoken, voortgezet wanneer nationale kranten en actualiteitenrubrieken op televisie zogenaamde ‘*fact checks*’ gaan uitvoeren op uitspraken en verkiezingsbeloften van politici.

Berichtgeving over politiek handelen in de drie onderzochte kranten wijst categorisch nieuwswaarde toe aan het vaststellen van discrepanties tussen ver-

kiezingsbeloften en de politieke realiteit. Ondersteund door de wijze waarop – door gebruik van het besproken kader van de dramatische cascade – over het optreden van Nederlandse politici in de Europese schulden crisis wordt bericht, suggereren alle drie de kranten ‘ontmaskering’ en ‘oneerlijkheid’.

De Telegraaf doet dat door in haar berichtgeving te impliceren dat de harde onderlinge verhoudingen tussen politici niet gebaseerd zijn op ‘echt’ ideologisch conflict, maar vooral zorgvuldig geënceneerd of juist vermeden worden. Zo bericht de krant op 4 september 2012 in een onderschrift bij een foto van Diederik Samsom en Mark Rutte tijdens een radiodebat:

Mark Rutte in geanimeerd gesprek met zijn nieuwe opponent in de politieke arena: Diederik Samsom. In het debat waren de twee **poeslief** voor elkaar **nu de peilingen aangeven** dat de verhoudingen veranderen.

(‘Wilders en Romer botsen hard in debat’, 04/09/2012, *De Telegraaf*)

De Volkskrant doet dat door rond eind augustus en begin september van 2012 de uitspraken van politici te verifiëren langs een ‘waarheidsmeter’ (‘Rutte en Samsom in een duel om de waarheid’, 01/09/2012, *De Volkskrant*), maar vooral door systematisch commentaar te plaatsen dat stelt dat expliciet *liegen* – een beschuldiging waarvan het doorgaans niet kies wordt gevonden is om die aan het adres van een politicus te uiten – wel degelijk ‘vaste kost’ voor Haagse politici is. Dit populistische discours komt in duidelijk naar voren in twee columns van oud-PvdA politicus Marcel van Dam en auteur Bert Wagendorp:

Reagan heeft eens gezegd: ‘Ik ben niet slim genoeg om te liegen’. **Die beperking voelt Rutte niet.** Om een debat te winnen, staat hij zonder met zijn ogen te knippen **glas-hard te liegen.**

(‘Liegen als communicatiestrategie’, Marcel van Dam, 30/08/2012, *De Volkskrant*)

Je mag zeggen dat je opponent ‘onwaarheid spreekt’ of dat hij een ‘loopje neemt met de waarheid’; beschaafde omschrijvingen van liegen. Maar je mag hem niet voor leugenaar uitmaken. **Leugenaars zijn er niet, in de politiek** ...[Maar] ik ben erg voor nationale sporten, en het ‘doorprikken’ lijkt me een verrijking van het aanbod. Laten we het gelieg doorprikken **en als ze dat dan niet zelf mogen doen de liegende politicus leugenaar noemen.**

(‘Leugenaars Column’, Bert Wagendorp, 30/08/2012, *De Volkskrant*)

Bovendien impliceert De Volkskrant, net als het Algemeen Dagblad, een schril contrast tussen de criteria waarop politici zichzelf beoordelen en de criteria die gebruikt worden om de (economische) gezondheid van Nederland vast te stellen. Dat doen beide kranten het meest expliciet op 28 augustus 2012, wanneer de in hoofdstuk 2 eerder besproken belangrijke ‘doorrekeningen’ van het CPB bekend zijn gemaakt:

De borstklopperij is begonnen nu het CPB alle verkiezingsprogramma’s heeft doorgerekend: de VVD is banenkampioen, de SP koopkrachtkampioen, de PVV groeikampioen. **Maar onder de streep overheerst ontnuchtering.** Geen enkele partij werkt de tekorten weg, geen partij saneert de hoge staatsschuld ... In Nederland, een land waar de laatste zes kabinetten het einde niet haalden, zijn de problemen inmiddels zo serieus dat ze niet meer in vier jaar zijn op te lossen.

(‘Iedereen waant zich kampioen’, 28/08/2012, *Algemeen Dagblad*)

Minder zorg of minder kinderbijslag, meer of juist minder belastingen: **alle partijen beloven** de kiezer flinke maatregelen voor een lager overheidstekort en een groenere economie met zo min mogelijk werklozen. **Maar** hoe de begrotingspuzzels worden gelegd, ook op de lange termijn krijgt geen partij het overheidstekort op de gedroomde nul. De VVD **komt nog het dichtst bij.**

(‘0 procent?’ Dat lukt nooit’, 29/08/2012, *De Volkskrant*)

Deze voorbeelden laten zien dat binnen berichtgeving in 2012 over het handelen (en ‘geweten’) van politici vooral nieuwswaarde wordt toegekend aan berichtgeving die suggereert dat de waarheid door Haagse politici hooguit ‘benaderd’ kan worden en twisten over politieke waarheden vooral onderdeel zijn van strategische communicatie. De analyse heeft laten zien dat dit discours enerzijds door politici ingezet wordt om hun eigen moraliteit (performatief) te onderschrijven, maar anderzijds dat dit door kranten ook actief wordt (her)gebruikt om de nieuwswaarde van politiek nieuws te bepalen.

4.5 Conclusie

Dit hoofdstuk heeft onderzocht waaraan berichtgeving over politiek handelen in Algemeen Dagblad, De Volkskrant en De Telegraaf in de verkiezingsjaren 2006, 2010 en 2012 haar nieuwswaarde ontleent. Geconcludeerd kan worden dat vooral communicatie van en tussen politici nieuwswaardig wordt geacht wanneer de idee versterkt wordt dat politici geen daadwerkelijke consequenties verbinden aan conflicten tijdens verkiezingen. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer wordt gesteld dat zij hun boude uitspraken over breekpunten niet naleven en wanneer wordt bevestigd dat politici prat gaan op hun eigen waarheid in wat een met leugens doordrenkt metier zou zijn. De analyse in dit hoofdstuk heeft ook laten zien dat het onderscheid tussen wat de aanleiding voor dit soort berichtgeving is – politiek gedrag of journalistieke kaders -- steeds lastiger te handhaven is. In de conclusie van dit rapport, in het volgende hoofdstuk, zal bespreking van deze complexe wisselwerking centraal staan.

5. Conclusie

Dit rapport presenteert de resultaten van kwalitatief onderzoek naar ruim 300 artikelen die in verkiezingsjaren 2006, 2010 en 2012 door drie nationale kranten (de Volkskrant, Algemeen Dagblad en De Telegraaf) over drie dominante nieuwsthema's (sociale zekerheid, Europa, politiek schandaal) zijn gepubliceerd. Ieder van de drie resultatenhoofdstukken heeft laten zien hoe en welke nieuwswaarde wordt toegekend aan berichtgeving over deze thema's. Het laatste hoofdstuk presenteert de belangrijkste conclusies van deze resultatenhoofdstukken en reflecteert op de betekenis en consequentie hiervan.

Hoofdstuk 2, **'Zorgen over de zorg: Wedijver en wantrouwen'**, onderzocht hoe nieuwswaardigheid van berichten over het sociale zorgstelsel wordt bewerkstelligd. Deze studie toont de cruciale rol van negatief en kritisch commentaar, zoals dit wordt geuit door, maar *vooral gevraagd aan*, een specifieke *poule* van politieke en semipolitieke actoren. Deze journalistieke praktijk heeft in 2006 tot gevolg dat het politieke metier gepresenteerd wordt als *zo* gericht op baatzuchtige wedijver en electoraal gewin, dat het simpelweg nooit verenigd kan worden met de belangen en zorgen van burgers. In 2010 en 2012 leidt deze vorm van berichtgeving tot een beeld van politieke besluitvorming als *zo* geaard in kor-

te-termijn, ad-hoc, ondoordacht en ‘laf’ handelen dat de politiek op elementair niveau ongeschikt is om *echte* en *serieuze* uitdagingen aan te gaan. De belangrijkste consequentie van deze representatiewijzen is dat politieke actoren en hun activiteiten *in principe* met wantrouwen tegemoet kunnen en *moeten* worden getreden.

Het tweede resultatenhoofdstuk, **‘Nederland in / en Europa: Onvermogen en oneerlijkheid’**, richtte zich op nieuwswaardigheid in berichtgeving over ‘Europa’. De analyses in hoofdstuk lieten zien hoe in die toekenning van nieuwswaardigheid het gebruik van die journalistieke kaders essentieel is, die contrasten tussen verschillende percepties en werkelijkheden kunnen aanzetten of die gebeurtenissen en ervaringen als een cascade kunnen impliceren. Deze journalistieke praktijken hebben in 2006 tot gevolg dat politici gepresenteerd worden als principieel niet in staat om culturele onverenigbaarheid als politieke hoogmoed in en door Europa te herkennen *én* het hoofd te bieden. In 2010 leidt dat ertoe dat opnieuw het onvermogen van politici wordt voorondersteld, en wel omdat zij niet in staat blijken juiste inschattingen te maken en omdat zij, daardoor, politieke eindverantwoordelijkheid ten onrechte afschuiven op burgers. Ten slotte dragen deze kaders in 2012 bij aan een beschouwing van Haagse politici als actoren die niet alleen verantwoordelijkheid op anderen afschuiven, maar ook nog valselijk prat gaan op hun eigen eerlijkheid. De belangrijkste consequentie van deze representatiewijze is dus, net als al bleek op basis van de analyse over de berichtgeving over het sociale zekerheidsstelsel, dat politieke actoren en hun activiteiten *in principe* met wantrouwen tegemoet kunnen en *moeten* worden getreden.

Hoofdstuk 4, **‘Draaikonten en breekpunten: Opportunisme en oneerlijkheid’**, tenslotte, onderzocht berichtgeving over schandalig politiek handelen of schrijnende elementen van het politieke *metier* haar nieuwswaarde ontleent. Het hoofdstuk concludeerde dat vooral communicatie van en tussen politici nieuwswaardig wordt geacht, wanneer het de idee versterkt dat politici geen daadwerkelijke consequenties verbinden aan conflict tijdens verkiezingen; dat zij hun boude uitspraken over breekpunten niet naleven, en wanneer het bevestigt politici prat gaan op hun eigen waarheid in wat een met leugens doordrenkt metier zou zijn.

De belangrijkste conclusie van dit onderzoek is daarmee **dat de relatie tussen media en politiek ressentiment in Nederland uiterst complex is**. Dit rapport heeft laten zien hoe **afkeer en wantrouwen** jegens politici, vanwege hun vermeende politieke **opportunisme, incompetentie en oneerlijkheid**, niet zozeer bestaande psychologische gemoedstoestanden van burgers zijn die door media in kaart worden gebracht. Veel meer is dit populistische (res)sentiment een **mentaliteit of lezerspositie**, die expliciet wordt uitgenodigd door de **nieuwswaarde** die de onderzochte kranten in de onderzochte verkiezingsjaren systematisch toekennen aan ‘nieuws’ uit of over politiek Den Haag.

Deze conclusie is opmerkelijk. Doorgaans, wanneer we willen begrijpen waarom burgers wars zijn van ‘Europa’, bang zijn voor immigratie of vrezen voor hun pensioenen, onderzoeken we hoe media expliciet over deze thema’s berichten. Wat dit onderzoek echter heeft laten zien is dat we onze aandacht vooral moeten richten op wat berichtgeving over dominante nieuwsthema’s vooral impliceert over het **handelen, optreden en (morele) geweten van politici en politieke instituten**. Het zouden dit politieke onvermogen, oneerlijkheid en opportunisme zijn die doeltreffende bescherming en maatregelen tegen gevaren en onzekerheden ten opzichte van Europa, immigratie, pensioenen, belastingen, enzovoorts in de weg staan. Het probleem, bijvoorbeeld, ‘is’ dus niet zozeer Europa, maar eerder – volgens het nieuwsdiscours – het handelen, gedrag en geweten van politici en politieke instituten daaromtrent.

Dit brengt ons, tenslotte, tot een uiterst lastig vraagstuk. Want, representeren kranten niet simpelweg het feitelijke en daadwerkelijke wangedrag van politici? En, vervullen kranten daarmee niet vooral hun waakhondfunctie? Ja, en nee. Uiteraard mag niets de journalistiek in de weg staan in het ontmaskeren van machtsmisbruik, in het toezien op zorgvuldige en transparante democratie. De vraag is echter in hoeverre de taakopvatting van landelijke journalistiek, en media in bredere zin, niet vooral ingestoken wordt door externe concurrentie, onderlinge competitie en een allesoverheersende commerciële logica. Daarmee keren we terug naar het in de introductie van dit rapport beschreven onderscheid tussen **‘gezond’ scepticisme** en **‘vernietigend’ cynisme**. Het in dit rapport gedocumenteerde onderzoek wijst vooral op het aandeel van media in het uitnodigen en faciliteren van dit vernietigende cynisme.

Daarmee is wijdverspreid populistisch (res)sentiment dus niet alleen een probleem veroorzaakt door de politiek, maar zeker ook een probleem dat gecultiveerd wordt door de wijze waarop (dagblad)journalisten invulling geven aan hun waakhondfunctie. Daarom is het met het oog op de houdbaarheid en toekomst van de Nederlandse democratie een **urgente uitdaging** voor het journalistieke veld om een representatievorm te ontwikkelen die (1) kritische attitude en actie, in plaats cynisme en passieve onverschilligheid, uitnodigt, en die (2) wel degelijk compatibel blijkt met de terechte journalistieke zorg om commercieel interessant en onderscheidend genoeg te blijken.

Bronnen

2006

de Volkskrant

Barroso wil pauze voor uitbreiding, *de Volkskrant*, 26-09-2006

Alom corruptie en georganiseerde misdaad; Nieuwe EU-landen (...) blijven zorgkinderen, *de Volkskrant*, 27-09-2006

Roemenië en Bulgarije lopen nog aan het handje; Nieuwe lidstaten van de EU voldoen niet op alle punten aan de EU norm, *de Volkskrant*, 27-09-2006

Bulgarije en Roemenië in 2007 lid EU, *de Volkskrant*, 27-09-2006

No-claimregeling treft chronisch zieken onevenredig, *de Volkskrant*, 29-09-2006

Het grote geld draait zich warm voor de zorg (...), *de Volkskrant*, 04-10-2006

Prijzenslag leidt tot verlies op polis, *de Volkskrant*, 05-10-2006

Verzekeraar: Geld zoek in thuiszorg, *de Volkskrant*, 06-10-2006

Normen en waarden zijn in; Bos benijdt Balkenende om zijn succescampagne, *de Volkskrant*, 06-10-2006

WRR bepleit schrappen van bijstand jongeren, *de Volkskrant*, 07-10-2006

Koekhapen in thuiszorg; veel geld voor hulpbehoevenden is al heel lang zoek, *de Volkskrant*, 07-10-2006

Wilders vreest 'tsunami' moslims, *de Volkskrant*, 07-10-2006

Verzorgingsstaat is er voor ouderen; Van Lieshout: 'Op je 30ste kun je in de Randstad nog geen garagebox kopen', *de Volkskrant*, 10-10-2006

Uitkering maakt mensen afhankelijk en laks, Nahied Razwani, kandidaat-Kamerlid voor de VVD (...), *de Volkskrant*, 11-10-2006

Integratie is meer dan werk en economie (...), *de Volkskrant*, 23-10-2006

EU-lidmaatschap geen garantie voor stabiliteit; Rellen in Boedapest, *de Volkskrant*, 25-10-2006

Roemen en Bulgaren niet welkom, *de Volkskrant*, 25-10-2006

Zolang ze in de cel maar geen zieltjes winnen voor de jihad (...), *de Volkskrant*, 27-10-2006

We willen graag meer betalen, *de Volkskrant*, 02-11-2006

Alle grote partijen fiscaleren de AOW, *de Volkskrant*, 03-11-2006

Dubbeltje blijft weer een dubbeltje; maatschappelijke barrières in Nederland zijn hoger aan het worden, *de Volkskrant*, 04-11-2006

Rutte: eenderde uit de WW en bijstand, *de Volkskrant*, 06-11-2006

Het recept voor een treinbotsing; rapport EC negatief over hervormingen in Turkije, *de Volkskrant*, 08-11-2006

Rutte: staak EU-overleg met Turkije, *de Volkskrant*, 09-11-2006

Geen rem op kostenstijging zorg; no-claim van 255 euro verdwijnt vrijwel zeker: alleen de VVD is er nog voor, *de Volkskrant*, 14-11-2006

Recalcitrant broertje in EU-familie; Eurosceptisch Polen krijgt door dwarse houding slechte reputatie, *de Volkskrant*, 15-11-2006

Bos versus Balkenende : nul-nul; de voorspelde titanenstrijd verzandt veelal in welles-nietesspelletjes, *de Volkskrant*, 16-11-2006

Nederlanders martelden Irakezen, *de Volkskrant*, 17-11-2006

Hongarije gaat op slot voor Bulgaren en Roemenen, *de Volkskrant*, 17-11-2006

Marktwerking in zorg leidt tot wantrouwen en bureaucratie(...), *de Volkskrant*, 18-11-2006

Een pot nat? Het gaat weer over de smalle marges..., *de Volkskrant*, 18-11-2006

Kabinet gelast onderzoek ontsparingen in Irak, *de Volkskrant*, 18-11-2006

Ontsporing in Irak, *de Volkskrant*, 18-11-2006

Minister Kamp holt hijgend achter de feiten aan (...), *de Volkskrant*, 20-11-2006

Eigen bijdrage in zorg strijdig met Europees recht, *de Volkskrant*, 21-11-2006

Minister Kamp: Defensie is een vergiet, *de Volkskrant*, 21-11-2006

de Telegraaf

Gezinnen en werkenden in de lift, *de Telegraaf*, 24-09-2006

Hongaarse crisis komt terecht op bordje EU, *de Telegraaf*, 25-09-2006

Bulgarije en Roemenië EU-lid onder curatele, *de Telegraaf*, 26-09-2006

Uitbreiding EU voor alle landen voordelig, *de Telegraaf*, 27-09-2006

Roemenië en Bulgarije strompelen de EU binnen, *de Telegraaf*, 27-09-2006

EU-nieuwkomers scoren nog dikke onvoldoende, *de Telegraaf*, 27-09-2006

Welles-nietes plannen zorgpremie, *de Telegraaf*, 27-09-2006

Turkse jeugd radicaliseert, *de Telegraaf*, 29-09-2006

Klein pensioenfonds ziet zich gedwongen tot fusie, *de Telegraaf*, 03-10-2006

Opbrengst pensioenen omlaag door regeldruk, *de Telegraaf*, 04-10-2006

VVD wil bonus voor langer doorwerken, *de Telegraaf*, 04-10-2006

Aantal aow-ers in cel groeit hard, *de Telegraaf*, 13-10-2006

Topambtenaren: beperk renteaftrek, *de Telegraaf*, 19-10-2006

Huis van Islam ook open voor haatpredikers, *de Telegraaf*, 21-10-2006

Extra bezuinigingen nodig door toename vergrijzing, *de Telegraaf*, 25-10-2006

Europa sterk verdeeld over toelaten nieuwe EU-burgers, *de Telegraaf*, 25-10-2006

‘Gevecht Bos en Balkenende is van watjes’, *de Telegraaf*, 25-10-2006

PvdA minst in staat vergrijzing te betalen, *de Telegraaf*, 27-10-2006

‘Balkenende hoort in Torentje’, *de Telegraaf*, 28-10-2006

Balkenende/Bos gaat niet samen, *de Telegraaf*, 29-10-2006

Bos wil niet dienen onder Balkenende, *de Telegraaf*, 30-10-2006

Voor Balkenende 1-0, *de Telegraaf*, 31-10-2006

Bos en Balkenende gooien voor niks met modder, *de Telegraaf*, 31-10-2006

Weer die Bos!, *de Telegraaf*, 01-11-2006

Rutte verwaarloost de rechtse kiezers, *de Telegraaf*, 02-11-2006

Nieuwe collega’s voor Neelie Kroes, *de Telegraaf*, 02-11-2006

Onvrede over zorgstelsel blijft, *de Telegraaf*, 03-11-2006

BOS VERSUS BALKENENDE, *de Telegraaf*, 03-11-2006

‘Renteaftrek hypotheek breekpunt’, *de Telegraaf*, 04-11-2006

WOUTER BOS BLUNDERT, *de Telegraaf*, 07-11-2006

Brussel ontwijkt hard oordeel over Turkije, *de Telegraaf*, 08-11-2006

Eind aan Turks gesol, *de Telegraaf*, 09-11-2006

‘CDA en VVD proberen mij KAPOT te maken’, *de Telegraaf*, 11-11-2006

Verdonk ziet zichzelf als vicepremier, *de Telegraaf*, 15-11-2006

Van Bennekom waarschuwt tegen risicoselectie in de zorg, *de Telegraaf*, 16-11-2006

Liegende vreemdeling moet sneller land uit, *de Telegraaf*, 17-11-2006

Nederland onveilig met links kabinet, *de Telegraaf*, 19-11-2006

Woede om ‘folter-doofpot’, *de Telegraaf*, 19-11-2006

Verkiezingen beïnvloed, *de Telegraaf*, 21-11-2006

UvA: Radicale islam trekt 1500 jongeren, *de Telegraaf*, 21-11-2006

het Algemeen Dagblad

Afschaffen no-claim in zorg dupeert miljoenen mensen, *het Algemeen Dagblad*, 26-09-2006

Minister op de fiets, dat kan niet, *het Algemeen Dagblad*, 26-09-2006

Nieuwe leden EU nog op proef (...), *het Algemeen Dagblad*, 27-09-2006

Sterkste moment Bos. Wouter Bos verwijt Jan Peter Balkenende goedkope verkiezingstrucs, *het Algemeen Dagblad*, 29-09-2006

Chirac: ‘Turkije erken genocide’, *het Algemeen Dagblad*, 02-10-2006

Venijnig gevecht om kiezer – Balkenende en Bos halen op partijcongressen fel uit naar elkaar, *het Algemeen Dagblad*, 02-10-2006

Turken boos om Nobelprijs Pamuk – Rutte: Turkije geen EU-lid zolang genocide taboe is, *het Algemeen Dagblad*, 13-10-2006

Je hoort mensen zeggen dat je je niet meer hoeft te verzekeren – Wat moet je met de WIA?, het *Algemeen Dagblad*, 17-10-2006

Ook de ouderen moeten financieel fit kunnen blijven, het *Algemeen Dagblad*, 17-10-2006

Met beleggingspolis verzekeraar veel mis, het *Algemeen Dagblad*, 18-10-2006

Commotie om topsalarissen – ruim twee ton voor bazen in geestelijke gezondheidszorg, het *Algemeen Dagblad*, 23-10-2006

‘Wij stenigen geen vrouwen’ – Geert Wilders blijft zich verzetten tegen ‘te veel’ islam, het *Algemeen Dagblad*, 24-10-2006

Geen vrije keuze hulp bij handicap – ‘Gemeenten te streng’, het *Algemeen Dagblad*, 25-10-2006

Rem op Roemenen en Bulgaren, het *Algemeen Dagblad*, 27-10-2006

Leerbaan is de enige oplossing, het *Algemeen Dagblad*, 28-10-2006

Harde toon in eerste debat – Balkenende beticht Bos van oneerlijkheid en gedraai, het *Algemeen Dagblad*, 30-10-2006

Mbo-er met schuld staat in de kou – onvoldoende hulpverlening, het *Algemeen Dagblad*, 01-11-2006

Voedselbanken komen tekort (...), het *Algemeen Dagblad*, 02-11-2006

De moord op van Gogh bekeert Redouane. Redouane bewandelt eindelijk het juiste pad (...) en in het vizier van de AIVD, het *Algemeen Dagblad*, 02-11-2006

Aanpak discriminatie staat op de tocht na omstreden onderzoek (...), het *Algemeen Dagblad*, 03-11-2006

‘Bos en Balkenende zijn het vooral oneens over het feit dat ze het over alles eens zijn’, het *Algemeen Dagblad*, 04-11-2006

Het zijn en blijven allemaal zieligerds, het *Algemeen Dagblad*, 04-11-2006

Turkije laat teugels vieren – gewraakt wetsartikel gewijzigd om toetreding EU te redden, het *Algemeen Dagblad*, 06-11-2006

Meer mensen hebben meer schulden, het *Algemeen Dagblad*, 07-11-2006

Maatregelen nodig om ook de wat grijzere werknemer bij bedrijven aan het werk te houden (...), het *Algemeen Dagblad*, 08-11-2006

Europa geeft traag Turkije even uitstel – maand extra voor Cyprus, het *Algemeen Dagblad*, 08-11-2006

Jihad-ronselaar al jaren in beeld bij AIVD, het *Algemeen Dagblad*, 08-11-2006

Breuk tussen EU en Turkije dichterbij, het *Algemeen Dagblad*, 09-11-2006

Balkenende is een draaikont, vindt Bos, het *Algemeen Dagblad*, 10-11-2006

Domme kletspraat en verkiezingsretoriek, het *Algemeen Dagblad*, 11-11-2006

Persoonlijke aanvallen – ‘Weest u nou voor de verandering eens eerlijk’, het *Algemeen Dagblad*, 13-11-2006

Harde taal om tij te keren – VVD-minister Rita Verdonk: Generaal pardon is breekpunt, het *Algemeen Dagblad*, 14-11-2006

‘Alleen een droomhuwelijk van Rutte kan VVD redden’, het *Algemeen Dagblad*, 16-11-2006
Politiek breekt veel beloften – AD onderzoek (...), het *Algemeen Dagblad*, 18-11-2006

2010

de Volkskrant

Naar de kiezer, *de Volkskrant*, 10-04-2010

Koopkracht staat tot 2015 onder druk; Doorrekening Verkiezingsprogramma's, *de Volkskrant*, 21-04-2010

Slijtvast imago als puinruimer; analyse vvd profiteert van slechte economie, *de Volkskrant*, 24-04-2010

Economie gaat ver boven veiligheid bij verkiezingen; analyse kiezer verandert in adembemend tempo van mening, *de Volkskrant*, 24-04-2010

Kan Europa Turkse lasten er bij hebben?; de week van de Griekse crisis, *de Volkskrant*, 01-05-2010

Cohen ziet politiemissie als optie en krijgt verwijt te draaien, *de Volkskrant*, 01-05-2010

Athene: we geven elke cent terug, *de Volkskrant*, 03-05-2010

EU-leiders vechten voor de eurozone; Griekse crisis. Toekomst Europa staat op het spel, zegt bondskanselier Merkel, *de Volkskrant*, 06-05-2010

Euro loopt weer klappen op; Griekse crisis. Vrees dat andere landen worden besmet, neemt toe, *de Volkskrant*, 07-05-2010

De enige keus is bij te springen; Griekenland. Parlementen Nederland en Duitsland zijn bereid te helpen, *de Volkskrant*, 08-05-2010

Kamerleden hikken aan tegen noodplan om munt te redden, *de Volkskrant*, 11-05-2010

Saneren is de enige uitweg; Noodpakket armzalige overheidsfinanciën bedreigen stabiliteit eurozone, *de Volkskrant*, 12-05-2010

Kamer trekt ‘tandenknarsend’ opnieuw de portemonnee, *de Volkskrant*, 12-05-2010

Affaire De Vries zou maanden hebben geduurd, *de Volkskrant*, 12-05-2010

De Vries wacht rol in de schaduw; analyse CDA-campagnestrategie is door buitenechtelijke affaire een te gemakkelijk doelwit, *de Volkskrant*, 14-05-2010

Aftreden Jack de Vries is onvermijdelijk, *de Volkskrant*, 14-05-2010

Mannetjesmaker nu gebroken, *de Volkskrant*, 15-05-2010

Wie flikt Jack de Vries het ultieme kunstje?, *de Volkskrant*, 15-05-2010

‘Er is slechts tijd gekocht; nu begint het pas’, *de Volkskrant*, 15-05-2010

Kiezers blijven over de dijk heen kijken; analyse Vredesmissies, JSF en Europa in de

verkiezingsprogramma's, *de Volkskrant*, 15-05-2010

Een heldere, geprofileerde boodschap loont; Wie kiest wat en waarom, *de Volkskrant*, 15-05-2010

Cohen verwende zijn moslims, *de Volkskrant*, 15-05-2010

De Jager tegen Brussel: handen af van begroting, *de Volkskrant*, 18-05-2010

Hypotheekrenteaftrek is afbrokkelend taboe, *de Volkskrant*, 19-05-2010

Job Cohen moet kiezen, maar waarom zou hij?; analyse coalitieperikelen, *de Volkskrant*, 19-05-2010

VVD zegt veel meer banen te scheppen dan de PvdA, *de Volkskrant*, 20-05-2010

Integratie blijft de kiezers verdelen; Verkiezingen Immigratie en integratie moslims, *de Volkskrant*, 20-05-2010

Allochtoon heeft er baat bij om te weten wat hij kost, *de Volkskrant*, 21-05-2010

Integratie: VVD als redelijk alternatief voor PVV. Moslims en etnische minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse manier van leven; Wie kiest wat en waarom, *de Volkskrant*, 22-05-2010

Rekening loopt op voor chronisch zieken en ouderen; Patiënten zelf meer betalen, *de Volkskrant*, 22-05-2010

Paars Plus geeft het sterkste programma; het spel en de knikkers, *de Volkskrant*, 22-05-2010

Uur U aangebroken voor AWBZ; analyse bezuinigingen op de gezondheidszorg, *de Volkskrant*, 27-05-2010

Politiek omarmt akkoord over pensioen en AOW, *de Volkskrant*, 28-05-2010

Struikelend zoekt de zorg zich een weg op de markt, *de Volkskrant*, 29-05-2010

De verzorgingsstaat als vangnet of als trampoline, dat is de vraag: Analyse politiek keuzen in sociale zekerheid, *de Volkskrant*, 05-06-2010

De koopkracht van zes gezinnen, *de Volkskrant*, 05-06-2010

Het is niet anders, juist nu het erop aankomt, mag u het zelf bedenken; politiek Martin Somer, *de Volkskrant*, 05-06-2010

Vooraf rechtse kiezers hechten aan aftrekpost; Hypotheekrente een Hollandse discussie, *de Volkskrant*, 07-06-2010

Gevoeligheid onderwerp maakt partijen schichtig; analyse Dogmatisch debat zit vol paradoxen, *de Volkskrant*, 07-06-2010

Van premiers, cijfers en breekpunten; Verkiezingen Campagne vooral opgeëist door 'groten', *de Volkskrant*, 09-06-2010

de Telegraaf

Islam omarmd in krijgsmacht; introductie religieuze gebruiken, *de Telegraaf*, 09-04-2010

Toename verblijfsmigranten; Wilders dringt aan op quotum, *de Telegraaf*, 10-04-2010

D-day euro; erop of eronder voor de beurzen, *de Telegraaf*, 10-04-2010

EU helpt Griekenland; Nederlandse belastingbetaler draait op voor geknoei, *de Telegraaf*, 12-04-2010

Links tegen rechts: Verkiezingsstrijd spitst zich toe op uitgeven of sparen, *de Telegraaf*, 26-04-2010

Griekenland voorbode van meer euro-ellende; Fel Duits debat over hulppakket, *de Telegraaf*, 27-04-2010

Grieken hebben liefst; Eurolanden moeten drie jaar bijdragen, *de Telegraaf*, 29-04-2010

Grieks akkoord overtuigt niet; Euro blijft zakken en goudprijs op hoogtepunt, *de Telegraaf*, 04-05-2010

Positie Jack de Vries wankelt. Bonden; Niet meer staatssecretaris werken, *de Telegraaf*, 13-05-2010

Boerka in gedrang, *de Telegraaf*, 15-05-2010

Spindoctor verlaat het web; Positie staatssecretaris De Vries bleek onhoudbaar na overspel met ondergeschikte, *de Telegraaf*, 15-05-2010

De Vries zwaait af; Staatssecretaris uit politiek door liefdesaffaire. Spindoctor verlaat het web, *de Telegraaf*, 15-05-2010

Brussel krijgt geen vinger achter begroting lidstaten; Nederland tegen vervroegde inzage, *de Telegraaf*, 19-05-2010

Niet-westerse immigranten (...), *de Telegraaf*, 20-05-2010

Extremisten, *de Telegraaf*, 21-05-2010

Grote partijen brengen staatsschuld op orde; CPB toont effect harde ingrepen, *de Telegraaf*, 21-05-2010

PvdA draait opnieuw; Zorgrisico aangepast in verkiezingsprogramma CDA, VVD en PVV voor renteaftrek, *de Telegraaf*, 22-05-2010

Dieet voor eurolanden in de maak; Duitsland neemt het voortouw, *de Telegraaf*, 22-05-2010

Eerste 10 jaar geen bijstand immigrant, *de Telegraaf*, 22-05-2010

Rutte garandeert renteaftrek; Kijkers roepen VVD'er uit tot winnaar debat, *de Telegraaf*, 25-05-2010

Hypotheek ook breekpunt D66, *de Telegraaf*, 27-05-2010

Hypotheekrente en uw beurs; meer pijn bij hoger inkomen en duurdere woning – Verkiezingsprogramma's onder de loep, *de Telegraaf*, 29-05-2010

Weg met de Griekse Euro-Sirtaki!; Alom angst dat ook ons land wordt meegesleept in financiële tragedie, *de Telegraaf*, 29-05-2010

Belegger kiest rechts kabinet; Tweederde voor regering van VVD, D66 met CDA of PVV
 'Maar PvdA beter voor de beurs', *de Telegraaf*, 29-05-2010
 Uitslagen zijn schokkend, *de Telegraaf*, 31-05-2010
 Geen Nekschot voor Telegraaflezers, *de Telegraaf*, 31-05-2010
 Breekpunt lijmt geen campagne, *de Telegraaf*, 01-06-2010
 CDA werpt handdoek in ring; partijtop voorziet nederlaag verkiezingen en zoekt alvast opvolger, *de Telegraaf*, 02-06-2010
 Scheefwonen aanpakken; Stemmers; Sociale huurhuizen voor laagste inkomens bestemd, *de Telegraaf*, 02-06-2010
 Toename verzekering met terrorismedekking; Terreurdreiging wereldwijd minder, *de Telegraaf*, 03-06-2010
 Mag 't licht uit?; Hou 't kort, *de Telegraaf*, 04-06-2010
 Ondernemers in Haags vizier; Politiek ruziet over verplichte Arbeidsongeschiktheidsverzekering (...), *de Telegraaf*, 04-06-2010
 Geen extra last voor werkenden, *de Telegraaf*, 04-06-2010
 Politici luisteren niet naar spaarder, *de Telegraaf*, 05-06-2010
 Huizenzoekers huren massaal; consument bezorgd over hypotheekrenteaftrek, *de Telegraaf*, 07-06-2010
 Bonden op bres voor moslimstudent; 'Afschaffen beurs leidt tot allochtone studiestop', *de Telegraaf*, 08-06-2010
 Albayrak ruimhartig met gratieverlening: Dik honderd vluchtelingen krijgen alsnog vergunning, *de Telegraaf*, 09-06-2010

het Algemeen Dagblad

VVD wil kansarme migranten gaan weren, het *Algemeen Dagblad*, 10-04-2010
 Portugal krijgt ferme waarschuwing en moet economie hervormen – EU wil aanpak zondaars, het *Algemeen Dagblad*, 17-04-2010
 Minister trekt voorstel snel in na zware kritiek Tweede Kamer (...), het *Algemeen Dagblad*, 23-04-2010
 Met een vriend als de Jager heb je helemaal geen vijanden nodig, het *Algemeen Dagblad*, 23-04-2010
 Hypotheekrenteaftrek kost de schatkist jaarlijks meer dan 11 miljard euro (...), het *Algemeen Dagblad*, 27-04-2010
 In feite alle landen failliet, het *Algemeen Dagblad*, 29-04-2010
 Nieuwe kredietcrisis als we de Grieken niet helpen, het *Algemeen Dagblad*, 30-04-2010

Nederland is rijp voor, het *Algemeen Dagblad*, 01-05-2010

De belastingbetaler met rug tegen de muur door leugenachtige Grieken, het *Algemeen Dagblad*, 03-05-2010

Lening aan Griekenland kan zo een strop van twee miljard opleveren, het *Algemeen Dagblad*, 04-05-2010

Hulp aan Grieken zinloos als overheid tekort niet wegwerkt – Zorgen om Zuid-Europa, het *Algemeen Dagblad*, 06-05-2010

Pittige standpunten worden veel gunstiger uitgelegd – Partijen sjoemelen met de Stemwijzer, het *Algemeen Dagblad*, 08-05-2010

Crisisspook doemt plots weer op in Europa, het *Algemeen Dagblad*, 10-05-2010

Als landen tekorten niet wegwerken, is volgende reddingsoperatie nog duurder (...), het *Algemeen Dagblad*, 11-05-2010

Biculturele burger wordt vanzelf een scheldwoord, het *Algemeen Dagblad*, 11-05-2010

Affaire familieman De Vries brengt CDA in verlegenheid, het *Algemeen Dagblad*, 12-05-2010

Opinie – Ontrouw is een nachtmerrie voor politici, vooral in verkiezingstijd, het *Algemeen Dagblad*, 12-05-2010

Welk land wordt het nieuwe Griekenland?, het *Algemeen Dagblad*, 12-05-2010

EU: land met tekort snel op de vingers tikken, het *Algemeen Dagblad*, 14-05-2010

Affaire met militair maakt Jack de Vries 'chantabel', het *Algemeen Dagblad*, 14-05-2010

Affaire met adjudant kost Jack de Vries de kop, het *Algemeen Dagblad*, 15-05-2010

De Vries heeft zijn aftreden helemaal aan zichzelf te wijten, het *Algemeen Dagblad*, 15-05-2010

Niemand treurt om vertrek Jack de Vries, het *Algemeen Dagblad*, 15-05-2010

Steeds meer twijfel over terugbetaling door Grieken, het *Algemeen Dagblad*, 15-05-2010

Meldplicht voor tortelduifjes, het *Algemeen Dagblad*, 17-05-2010

Euro blijft klappen krijgen door vrees voor trage groei, het *Algemeen Dagblad*, 18-05-2010

Ondernemingen zien winst en omzet weer toenemen, het *Algemeen Dagblad*, 19-05-2010

Drie grootste partijen scheppen op over banengroei, het *Algemeen Dagblad*, 20-05-2010

Balkenende: Plannen Rutte desastreus voor ouderen en gezinnen, het *Algemeen Dagblad*, 21-05-2010

CPB toont keerzijde verkiezingsbeloften, het *Algemeen Dagblad*, 21-05-2010

CDA wil verder met VVD, het *Algemeen Dagblad*, 22-05-2010

Balkenende moet zich nu ook echt aan zijn belofte houden, het *Algemeen Dagblad*, 22-05-2010

Miljardenbezuinigingen bedreigen herstel economie, het *Algemeen Dagblad*, 26-05-2010

Laagste inkomens komen er bekaaid af in AOW-Akkoord, het *Algemeen Dagblad*, 28-05-2010

Eerder stoppen met werken blijft straks mogelijk, het *Algemeen Dagblad*, 28-05-2010

Wachten op breken van de breekpunten, het *Algemeen Dagblad*, 28-05-2010

Zorg wordt na verkiezingen veel duurder, het *Algemeen Dagblad*, 31-05-2010

Klink moet bezuinigen om lijk in kast te voorkomen, het *Algemeen Dagblad*, 01-06-2010
Breekpunt lijmt geen campagne, de Telegraaf, 01-06-2010
Rutte spaart Balkenende in debat over bezuinigingen, het *Algemeen Dagblad*, 08-06-2010
Vertrouwen in Europa daalt, het *Algemeen Dagblad*, 09-06-2010

2012

de Volkskrant

Beperk AWBZ tot waar die voor was bedoeld. De onzin eruit: interview Roel Bakker, Marcel Canoy en Marco Meerdink, *de Volkskrant*, 13-07-2012
Eurozone stevent af op catastrofe, *de Volkskrant*, 18-07-2012
Pensioenen in zorg gaat omlaag, *de Volkskrant*, 19-07-2012
Ook werkende gaat 't merken; vijf vragen verlaging van de pensioenen is onvermijdelijk, *de Volkskrant*, 19-07-2012
Roemenië nog niet klaar, *de Volkskrant*, 19-07-2012
Tweedeling EU tekent zich af, *de Volkskrant*, 19-07-2012
Europa moet, maar nooit van harte, *de Volkskrant*, 26-07-2012
Welk Europees onheil hangt er nu weer boven de pensioenen? (...), *de Volkskrant*, 02-08-2012
Roemenië en Bulgarije hadden nooit lid mogen worden; analyse EC (...), *de Volkskrant*, 16-08-2012
Is het echt zo erg? De zorgen top-6, *de Volkskrant*, 22-08-2012
Kamp: korting op pensioenen beperken. Minister gaat regels voor pensioenfonds aanpassen, *de Volkskrant*, 24-08-2012
0 procent? Dat lukt nooit, *de Volkskrant*, 28-08-2012
Arts moet 'nee' durven zeggen tegen de veeleisende patiënt, *de Volkskrant*, 29-08-2012
Opeens is het stil rond de allochtonen. Integratie- en islamdebat door de economische crisis van tafel geveegd, *de Volkskrant*, 29-08-2012
Liegen als communicatiestrategie, *de Volkskrant*, 30-08-2012
Valse rust in de eurozomer; analyse ontknoping eurocrisis, *de Volkskrant*, 31-08-2012
De miljarden van Klink bestaan echt; analyse zorgkosten, *de Volkskrant*, 01-09-2012
Leugenaars, *de Volkskrant*, 01-09-2012
Rutte en Samson in een duel om de waarheid, *de Volkskrant*, 01-09-2012
Perverse specialist' is de ideale boosdoener, *de Volkskrant*, 03-09-2012
Woensdag eurogehaktdag?, *de Volkskrant*, 04-09-2012
Eigen risico domineert debat, *de Volkskrant*, 05-09-2012

Meeste artsen tegen concurrentie, *de Volkskrant*, 05-09-2012
Het Lenteakkoord is in diskrediet maar blijkt nog springlevend, *de Volkskrant*, 05-09-2012
Alleen koopkracht rijken vorig jaar niet gedaald, *de Volkskrant*, 06-09-2012
Eigenbelang drijft de politicus, *de Volkskrant*, 06-09-2012
Geen woord over uitholling, *de Volkskrant*, 07-09-2012
Dalende koersen, hogere rente: eurocrisis is terug, *de Volkskrant*, 08-09-2012
Waar/onwaar medialogica; Wilma de Rek over de fact checker, *de Volkskrant*, 08-09-2012
Wie durft vingers te branden, *de Volkskrant*, 11-09-2012
De gevaarlijke verleidingen van Draghi's koopwoede; Obligatiebesluit ECB Gevaarlijk spel of adequaat antwoord?, *de Volkskrant*, 12-09-2012
Politieke zindelijkheid gaat voor waarheid, *de Volkskrant*, 12-09-2012
De Telegraaf helpt rechts een handje, *de Volkskrant*, 12-09-2012

de Telegraaf

Jacht op fraude loont; Miljarden aan ondergrondse geldstromen teruggevorderde, *de Telegraaf*, 12-07-2012
Schade beperkter met Grieken binnen de euro; dreigend exit stuwt ook Spaanse rente, *de Telegraaf*, 24-07-2012
Zorg totaal ontspoord, *de Telegraaf*, 28-07-2012
ETTERBAKJE, *de Telegraaf*, 07-08-2012
Roemer legt rekening bij onze kinderen, *de Telegraaf*, 17-08-2012
Stemmen met de portemonnee; Verkiezingen, *de Telegraaf*, 18-08-2012
Ondernemers willen duidelijkheid regels; Ballast voor mkb-ers schrappen, *de Telegraaf*, 22-08-2012
Rutte: Bonus voor werk; VVD geeft duizend euro belastingvoordeel, *de Telegraaf*, 22-08-2012
Het nieuwe ouder worden; Alternatieve woonvormen als antwoord op onbetaalbare ouderenzorg, *de Telegraaf*, 22-08-2012
De top moet op de schop; Stemmers vinden dat met minder geld veel meer moet kunnen in de zorg, *de Telegraaf*, 23-08-2012
Plan Rutte afgeschoten; tegenstanders noemen VVD-leider ongeloofwaardig, *de Telegraaf*, 23-08-2012
Uw geld is uw geld, *de Telegraaf*, 27-08-2012
WILDERS: Keihard tegen straatterror, *de Telegraaf*, 27-08-2012
Crisis dreunt hard na voor komend kabinet; Schatkist blijft angstvallig leeg, *de Telegraaf*, 28-08-2012

SP kost banen; met socialisten 250.000 arbeidsplaatsen weg, *de Telegraaf*, 28-08-2012

Draaien om de hete brij; schulden crisis, *de Telegraaf*, 28-08-2012

Hollandse pensioenpot in 't vizier van Brussel, *de Telegraaf*, 29-08-2012

Samsom plots kopman van links; SP-leider Roemer dreigt zijn glans te verliezen, *de Telegraaf*, 31-08-2012

Het eerlijke verhaal, *de Telegraaf*, 01-09-2012

Oplossing eurocrisis botst op eigenbelang; nullijn verergert de crisis verder, *de Telegraaf*, 01-09-2012

Samsom: Rutte is te vertrouwen, *de Telegraaf*, 01-09-2012

Wilders en Roemer botsen hard in debat, *de Telegraaf*, 04-09-2012

Arrogant, *de Telegraaf*, 04-09-2012

Moskee krijgt fortuin na jaren van overlast, *de Telegraaf*, 05-09-2012

Rutte geeft de Grieken niets meer; VVD-leider verrast vriend en vijand met: Genoeg is genoeg, *de Telegraaf*, 05-09-2012

Extra btw kost bedrijven de kop, *de Telegraaf*, 05-09-2012

Links maakt wachtlijsten in de zorg, *de Telegraaf*, 05-09-2012

Awbz alleen inzetten voor armere burgers, *de Telegraaf*, 06-09-2012

Rutte geeft hypotheekgarantie; Behoud aftrek bij VVD topprioriteit, *de Telegraaf*, 07-09-2012

Alleen VVD prikkelt bouw; woningvraag onder druk door ingrepen hypotheekrenteaftrek, *de Telegraaf*, 08-09-2012

Ons geld wordt straks waardeloos, *de Telegraaf*, 08-09-2012

Samsom is een islam-knuffelaar; Geert Wilders rekent op gordijnbonus, *de Telegraaf*, 10-09-2012

Links doodsteek voor MKB; zzp-boete kost ondernemer 1500 euro per jaar, *de Telegraaf*, 11-09-2012

Einde van turbulente verkiezingscampagne; Degens een laatste maal gekruist tijdens NOS-debat, *de Telegraaf*, 12-09-2012

het Algemeen Dagblad

Extra inzet politie tegen ramadan-criminaliteit, *het Algemeen Dagblad*, 13-07-2012

Huizenprijs zakt harder dan ooit, *het Algemeen Dagblad*, 14-07-2012

Een secretaresse met hoofddoek neem ik niet, *het Algemeen Dagblad*, 17-07-2012

Een baan is de beste vorm van integratie, *het Algemeen Dagblad*, 17-07-2012

Griekenland laat Europa weer wachten, *het Algemeen Dagblad*, 19-07-2012

Zoveelste eurodebat maakt Kamer melig, *het Algemeen Dagblad*, 03-08-2012

Pensioen op 65ste vergt flink sparen, *het Algemeen Dagblad*, 15-08-2012

Roemer schrikt van lawine aan kritiek, *het Algemeen Dagblad*, 17-08-2012

Kamer houdt vast aan keuzevrijheid AOW-er, het *Algemeen Dagblad*, 22-08-2012
Alle hypotheekverplicht aflossen, het *Algemeen Dagblad*, 23-08-2012
Asielzoeker krijgt huis met volle koelkast, het *Algemeen Dagblad*, 23-08-2012
Urenlang debat om te trainen, het *Algemeen Dagblad*, 24-08-2012
Antwoord Wilders is rood, wit, blauw, het *Algemeen Dagblad*, 25-08-2012
Iedereen waant zich kampioen, het *Algemeen Dagblad*, 28-08-2012
Schrap de aftrek, red de huizenmarkt, het *Algemeen Dagblad*, 28-08-2012
Nederland zonder Brussel, het *Algemeen Dagblad*, 04-09-2012
Val euro nekslag Nederland, het *Algemeen Dagblad*, 05-09-2012
Sparen moet, zo simpel is het, het *Algemeen Dagblad*, 05-09-2012
50 Plus, het *Algemeen Dagblad*, 05-09-2012
Iedereen wil in 't gevlucht komen bij de ouderen, het *Algemeen Dagblad*, 11-09-2012
Weer discussie over renteaftrek, het *Algemeen Dagblad*, 06-09-2012
De kei- en keihard werkende Nederlander, het *Algemeen Dagblad*, 06-09-2012